

MA Medieval and Early Modern European History Thesis

Prof. dr. J.F.J. Duindam

Mei 2012

Achter de troon

Een vergelijking van machtige vrouwen
in het Franse en Ottomaanse rijk in de zestiende en
zeventiende eeuw

M.J.M. van Weele

0737828

Nieuwe Rijn 53

2312 JH Leiden

06-16938550

maartjevanweele@gmail.com

“For all the rest be afraid of her”¹

---

¹ Lord William Howard to King Henry VIII, 24 Sept 1541, *State Papers Online: the government of Britain, 1509-1714 (St. P.)*, viii, 606.

Inhoud

_Toc325462106Inleiding.....	4
Lijst van illustraties	12
1. De situatie in Frankrijk.....	22
1.1 De indeling en de werking van het Franse hof.....	22
1.2. De Franse vrouwen binnen het paleis	26
2. De situatie in het Ottomaanse rijk	32
2.1 De indeling en werking van het Ottomaanse hof	32
2.2 De Ottomaanse vrouwen binnen het paleis.....	36
3. Een lustrelatie met de heerser	44
3.1 Achtergrond van de maîtresse en concubine.....	44
3.2 De invloed van de maîtresse en de concubine.....	46
3.3 De bedreigingen voor de maîtresse en concubine	55
4. De koningin en de favoriete concubine	58
4.1 Achtergrond van de koningin en de favoriete concubine	58
4.2 De invloed van de koningin en de favoriete concubine.....	61
4.3 De bedreigingen voor de koningin en de favoriete concubine.....	67
5. De koningin moeder en de valide sultan.....	68
5.1 Achtergrond van de koningin-moeder en de valide sultan.....	68
5.2 De invloed van de moeder van de heerser	69
5.3 De bedreigingen voor de moeder van de heerser	76
Conclusie	78
Literatuurlijst.....	83

Inleiding

Tussen 1661 en 1679 werd kroonprins Louis door zijn vader koning Louis XIV (1638-1715) voorbereid op zijn toekomstige functie als de koning van Frankrijk. Naast praktische zaken deelde de koning ook wijsheden met zijn troonopvolger. Zo zou Louis XIV zijn zoon op het hart gedrukt hebben dat:

*“The beauty who gives us pleasure never has the liberty
to discuss our affairs nor the people who serve us.”*²

Hierbij doelde koning Louis XIV op de vrouwen die de eer hadden het bed met de koning te delen. In de vroegmoderne tijd was het niet ongewoon dat een koning naast de koningin meerdere maîtresses had. Ondanks de wijze raad van Louis XIV, blijkt in de praktijk dat vrouwen die een plek in het hart of in het bed van de heerser hadden, wel degelijk in staat waren om invloed op staats- en hofzaken uit te oefenen.

Het fenomeen van machtige vrouwen kwam niet alleen in de Europese dynastieën voor. In het Ottomaanse Rijk was tussen halverwege de zestiende en halverwege de zeventiende eeuw de macht van de vrouwen binnen het paleis zo groot, dat deze periode bekend staat als ‘het sultanaat van de vrouwen’.³ Koninklijke vrouwen bevonden zich in het centrum van de politieke macht en door slim om te gaan met de mogelijkheden die hen geboden werden, was het voor zowel de Franse als de Ottomaanse vrouwen mogelijk om een invloedrijke positie te bemachtigen.

In de zestiende en zeventiende eeuw zijn er tal van voorbeelden van koninklijke vrouwen in verschillende monarchieën die hun kansen goed wisten te benutten. Dit waren voor Frankrijk vooral de koninklijke maîtresse, de koningin en de koningin moeder. In het Ottomaanse rijk hadden de vrouwen in het leven van de sultan een vergelijkbare functie, maar wel met een andere benaming. Zo had een sultan meerdere concubines, slaven met wie hij een op lust gebaseerde relatie had. Binnen de groep concubines was er vaak één met wie hij een diepgaander band had, zijn favoriete concubine. Daarnaast speelde zijn moeder, *de valide*

---

² J.B. Wolf, *Louis XIV*, in C. Campbell Orr, *Queenship in Europe 1660-1815 : the role of the consort* (Cambridge, 2004) 82.

³ L. P. Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (Oxford, 1993) vii.

sultan, een belangrijke rol in zijn leven. De vrouwen aan het hof werden in hun invloed vaak tegengewerkt door het mannelijke deel van het hof, omdat een machtige vrouw als ongewenst werd gezien.⁴ Ze werden ongeschikt geacht om een invloedrijke positie te bekleden. Ook was er sprake van veel concurrentie onder de vrouwen.

Het functioneren van het hof en de plaats die vrouwen hierbinnen innamen, bepaalden mede in hoeverre de vrouwen hun mogelijkheden konden benutten.⁵ Door twee monarchieën met elkaar te vergelijken ontstaat er een beeld van de manier waarop koninklijke vrouwen zich binnen het hof bewogen, welke plek ze innamen, wat dit voor mogelijkheden met zich meebracht, en vooral welke aspecten bijdroegen aan de optimalisering van macht en aanzien. Vandaar dat de focus van dit onderzoek gericht is op de vraag: Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de manieren waarop de vrouwen van de Ottomaanse en Franse heersers in de zestiende en zeventiende eeuw invloed en aanzien konden verwerven binnen het hof, en hoe konden deze vrouwen hun macht optimaliseren?

Dat vrouwen invloedrijk waren, was mogelijk vanwege de eigenschappen van de monarchie. In de vroegmoderne tijd was het hof het hart van het rijk. Het had een grote symbolische functie voor de kracht en de stabiliteit van de heerser.⁶ Het hof was zowel de verblijfplaats van de heerser en zijn hofhouding, als de plek waar het politieke beleid werd gevormd en uitgevoerd.⁷ De politieke en de familiale relaties van de heerser bevonden zich binnen dezelfde muren. Hierdoor was de overdracht van de ene sfeer naar de andere eenvoudig. Privé en politiek raakten met elkaar vervlochten. Het was belangrijk voor de heerser dat de hoge posities bekleed werden door betrouwbare en loyale mannen. Hierdoor bepaalde de reputatie die een edele bij de heerser en zijn medehovelingen had het verloop van zijn carrière. De informele en sociale banden bepaalden daardoor zowel in het Franse als het Ottomaanse rijk mede wie op welke plek zat aan het hof.⁸ Hoe intiemer de band was tussen hoveling en heerser, hoe meer macht de hoveling kon uitoefenen.

In de vroegmoderne tijd verschilde het per heerser op welke manier macht vergaard en uitgeoefend kon worden. In dit onderzoek wordt er naar drie vormen van macht gekeken. Ten

---

⁴ A. Spawforth, (ed.), *The Court and Court Society in Ancient Monarchies* (Cambridge, 2007) 2.

⁵ A. Walthall (ed.), *Servants of the Dynasty, palace women in world history* (Los Angeles, 2008) 2.

⁶ A. G. Dickens, *The Courts of Europe: Politics, Patronage and Royalty 1400-1800* (Londen, 1977) 7.

⁷ J. Duindam, *Vienna and Versailles : the courts of Europe's dynastic rivals, 1550-1780* (Cambridge, 2003) 3.

⁸ R. Asch., 'Court and Courtiers' in: *Europe, 1450 to 1789: Encyclopedia of the Early Modern World*. J. Dewald, (ed.) (New York, 2004) 72-75, 73.

eerste de beïnvloeding van politieke beslissingen op zowel een directe als indirecte manier. Ten tweede de beïnvloeding van de verdeling van functies. Als laatste is het aanzien dat een persoon binnen het hof en onder de onderdanen had ook een vorm van macht. Als je door anderen als machtig en invloedrijk werd gezien, creëerde dit macht omdat je als aanspreekpunt invloed kreeg toebedeeld. De reden dat alleen deze drie vormen worden aangehouden, is dat het hierdoor mogelijk wordt de complexere machtsmogelijkheden terug te voeren tot één van de drie bovengenoemde vormen. De complexere machtsmogelijkheden zullen wel benoemd en uitgelegd worden op het moment dat ze naar voren komen in de hoofdstukken.

De functie en de werking van het hof is het onderwerp geweest van veel historisch onderzoek. David Starkey heeft in 1981 hier een significante bijdrage aan geleverd. Zijn artikel over het belang van het hof en de interactie tussen de heerser, zijn hovelingen en de bijbehorende informele machtsstructuren in de vroegmoderne tijd, zorgde voor een omwenteling.⁹ Naar aanleiding van zijn artikel werd er meer aandacht aan dit onderwerp besteed. Toch deden historici er langer over om de invloed van vrouwen op de hofstructuur in dezelfde periode te erkennen. Pas in de jaren negentig van de afgelopen eeuw is ook hiervoor aandacht gekomen.¹⁰ In het geval van Frankrijk heeft Barbara Harris een aanzienlijke bijdrage geleverd. Het belang van onderzoek naar de positie van vrouwen legt Harris als volgt uit:

*'The point is rather that only historians who include women in their accounts can fully elucidate the inner workings of politics and society.'*¹¹

Desalniettemin kreeg de rol van de koningin in de zestiende en zeventiende eeuw weinig aandacht omdat deze periode overschaduwde werd door de zelfstandig heersende koninginnen uit de achttiende eeuw. In de vroegmoderne tijd kwamen zelfstandig regerende vrouwen en regenten slechts sporadisch en verspreid over lange periodes voor. Hierdoor werden deze verhalen als individuele casussen beschouwd en op die manier beschreven.¹² De verhalen over de maîtresses van de koning in Frankrijk en die over de harem in het Ottomaanse rijk werden

---

⁹ D. R. Starkey, 'The age of the household: politics, society and the arts c. 1350-c. 1550',

The context of English literature: the later middle ages, ed. Stephen Medcalf (London, 1981) 226-89.

¹⁰ G. Calvi, *Women Rulers in Europe: Agency, Practice and the Representation of Political Power (XII-XVIII)* (Badia Fiesolana, 2008) 2.

¹¹ B. J. Harris, 'Women and Politics in Early Tudor England', *The Historical Journal*. 33, 2 (1990) 259-281, 260.

¹² Campbell Orr, *Queenship in Europe 1660-1815*, 1.

met name gewaardeerd vanwege hun sensationele karakter. Dit kwam de historiografische waarde niet ten goede. Als het leven van deze vrouwen werd onderzocht, was het op een anekdotische wijze in plaats van de analytische manier.¹³

Daarnaast komen de Ottomaanse vrouwen nauwelijks in de bronnen voor. De vrouwen leefden zodanig afgesloten van de buitenwereld, dat ze niet opgenomen werden in staatsdocumenten. Zelfs de genealogie van de moeders van de sultans werd verwaarloosd. Hierdoor bleef de harem en zijn bewoners grotendeels een mysterie. Het mysterieuze karakter van de harem was tijdens het sultanaat van de vrouwen ook al aanwezig. Naar de buitenwereld toe was de plotselinge toename van vrouwelijke macht onverklaarbaar en bedreigend. Er ontstond een negatief beeld van de Ottomaanse vrouwen en hun onuitputtelijke ‘lust naar macht’.¹⁴ In recent onderzoek is er meer aandacht voor de positieve bijdrage van de Ottomaanse vrouwen aan het politieke beleid en de omgang met de politieke veranderingen. Ondanks deze uitkomsten is de algemene opinie dat vrouwen in een islamitische samenleving in de periode voor de twintigste eeuw een onderdanige positie hadden.¹⁵

Dit is ook een van de actuele wetenschappelijke discussies waar dit onderzoek een bijdrage aan zal leveren. Hadden de Ottomaanse vrouwen een nadelige positie binnen het Ottomaanse rijk en was hun politieke macht en invloed verwaarloosbaar? In wetenschappelijke stukken, zoals het werk van Leslie Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (Oxford, 1993), wordt gesteld dat de macht van koninklijke Ottomaanse vrouwen in de vroegmoderne tijd niet zomaar als onrechtmatig en onbeduidend verworpen mag worden. Daarvoor manifesteerde deze macht zich op te grote schaal en op een te publieke manier.¹⁶ Ook over de invloed van vrouwen aan het Franse hof wordt gediscussieerd door historici. Ten eerste over de mate van invloed die vrouwen van adel hadden in de zestiende en zeventiende eeuw. Clarissa Campbell Orr, Barbara Harris en Sharon Kettering zijn ervan overtuigd dat edelvrouwen aan het hof wel degelijk macht en invloed konden uitoefenen. Aan de positie van deze drie historici is te zien hoe het wetenschappelijke onderzoek wat betreft dit onderwerp zich heeft ontwikkeld in de afgelopen twintig jaar. Het standpunt van Harris en Kettering, dat de macht van edelvrouwen niet was verdwenen maar zich verplaatste naar de informele machtsstructuren van sociale patronage en

---

¹³ Campbell Orr, *Queenship in Europe 1660-1815*, 1, 2.

¹⁴ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, viii.

¹⁵ H. Gerber, ‘Social and Economic position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700’, *International Journal of Middle East Studies*. 12, 3 (1980) 231-44, 231.

¹⁶ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, viii.

familiebanden, was in 1990 vernieuwend ten opzichte van de heersende opinie. Het boek van Campbell Orr uit 2004, waarin ze aan de hand van door verschillende specialisten geschreven essays de rol van de koningin probeert te verduidelijken, geeft aan dat er nog veel misverstanden heersen over de rol van vrouwen binnen een dynastie.

Daarnaast is er een discussie betreffende de macht van de koninklijke maîtresses. De belangrijkste machtstroef voor deze vrouwen was de beïnvloeding en het vertrouwen van de koning. Het probleem hierbij is dat deze vorm van macht niet te meten is. Het kan moeilijk bewezen worden dat een politiek besluit van de koning het resultaat is van de invloed van de maîtresse. Hierdoor is de macht van de maîtresse gemakkelijk in twijfel te trekken.

Om een bijdrage te leveren aan de discussies wordt er in dit onderzoek gebruikt gemaakt van zowel primaire als secundaire bronnen. Het vinden van primaire bronnen over beide hoven is voor de onderzoeker een uitdaging. Aangezien vrouwen niet officieel onderdeel uitmaakten van het politieke bestel van het rijk werden zij in veel van de documenten die betrekking hadden op de besluitvorming, niet opgenomen.¹⁷ Daarnaast was hun macht en invloed met name informeel en dus onzichtbaar. Wat wel bruikbaar is, zijn de correspondenties van de vrouwen zelf en van buitenlandse ambassadeurs die de gebeurtenissen van het hof doorspeelden naar hun thuisland. Met name over Frankrijk zijn er talrijke memoires en correspondenties van en over de vrouwen.

Over de vrouwen van het Ottomaanse rijk zijn primaire bronnen nog moeilijker te vinden. Door de afscherming en geheimhouding van de harem is er weinig feitelijke kennis over de levens van de vrouwen in de harem. Er zijn maar weinig persoonlijke correspondenties en de hoeveelheid dagboeken is verwaarloosbaar.¹⁸ Gelukkig zijn er in de afgelopen jaren archieven vrijgekomen waarin informatie over de concubinemoeders staat. Hierdoor is het mogelijk geworden hun levens te reconstrueren.¹⁹ Omdat deze bronnen vaak in het Turks zijn was het niet mogelijk ze zelf te bestuderen. Veel hulp bood het boek van Leslie Peirce. Zij geeft een duidelijk en uitgebreid overzicht van haremvrouwen. Primaire bronnen die wel direct toegankelijk waren, zijn de correspondenties van buitenlandse ambassadeurs zoals de Habsburgse Ogier Ghiselin de Busbecq (1522-1592), de Engelse Thomas Roe (c. 1581-1644) en Paul Rycaut (1629-1700) en de Fransman Jean Tavernier (1605-1689).

---

¹⁷ J. B. Tavernier, *Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand Seigneur* (Parijs, 1675) 7.

¹⁸ G. Goodwin, *The private world of Ottoman women* (Londen, 1997) 15.

¹⁹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 32.

Met mijn onderzoek tracht ik een gedeelte van de historiografische lacune te vullen. Daarnaast hoop ik met de vergelijking van Oost en West een bijdrage te leveren aan de perceptie van de macht en invloed van vooraanstaande vrouwen in de vroegmoderne tijd. Een vergelijking van een Westers en een Oosters hof is nog niet eerder gemaakt over deze periode en op het gebied van de macht van vrouwen. De reden voor de keuze van het Ottomaanse en het Franse hof is dat beide rijken in deze periode een aanzienlijke reputatie hadden en dat er op beide hoven een verandering op het gebied van de macht van de vrouwen optrad. Terwijl het Ottomaanse hof als het ‘sultanaat van de vrouwen’ werd gezien, nam ook in Frankrijk de invloed van vrouwen toe. In de zestiende eeuw groeide de maîtresse van de koning uit tot één van de machtigste personen van het hof. Deze ontwikkeling zette in de zeventiende eeuw door en verdween volledig na de Franse Revolutie in 1789. Daarnaast kon de koningin en koningin-moeder als regentes een grote rol spelen binnen het politieke bestel van het land. In de zestiende en zeventiende eeuw was dit geen ongevoen fenomeen. Ook aan deze machtsvorm kwam een einde aangezien Anne d’Autriche (1601-1666) de laatste koningin moeder was die namens haar zoon het land kon regeren.

In dit onderzoek zal de focus liggen op de verschillende posities en de macht van de vrouwen van de heerser in de zestiende en zeventiende eeuw. Voor het Franse rijk zal dit de maîtresse, de koningin en de koningin-moeder zijn en in het Ottomaanse rijk de concubine, de favoriete concubine en de valide sultan. Dat betekent twee rijken en zes verschillende functies. Bij de drie interdynastieke vergelijkingen wordt gekeken naar de mogelijkheden voor beïnvloeding van de politieke besluitvorming, beïnvloeding van functieverdeling aan het hof en het aanzien van de betreffende vrouwen binnen het hof en het land. De Franse maîtresse wordt met de Ottomaanse concubine vergeleken, de koningin met de favoriete concubine van de sultan, en de koningin-moeder met de valide sultan. Door deze rollen met elkaar te vergelijken worden de verschillen en overeenkomsten tussen de twee hoven zichtbaar en wordt duidelijk wat belangrijk was voor de optimalisering van macht en invloed.

Macht blijft een moeilijk te definiëren begrip. Binnen een hof en een regering zijn er verschillende vormen van macht die tot invloed kunnen leiden. Deze vormen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en beïnvloedden elkaar over en weer. De machtstructuren waren aan beide hoven constant in beweging. Bij het beschrijven van de macht van de vrouwen wordt er tot op een zekere hoogte rekening gehouden met wijzigingen die het resultaat waren van de veranderende hofcultuur en de grillen van de heerser.

Om de plek van de vrouwen goed te kunnen begrijpen zal er in de eerste twee hoofdstukken aandacht worden besteed aan de achtergrond en geschiedenis van de twee

hoven. Hoofdstuk één zal gaan over het Franse hof. Het Ottomaanse hof wordt in het tweede hoofdstuk behandeld. Hoofdstukken drie tot en met vijf vormen de verdieping van het onderzoek. Hierin worden de verschillende rollen van de vrouwen en hun invloed met elkaar vergeleken.

Door de twee hoven met elkaar te vergelijken tracht ik een extra stukje op te lichten van de sluier die over de rol van vrouwen aan het hof in de vroegmoderne tijd ligt. Zoals Anne Walthall in de inleiding van *Servants of the Dynasty, palace women in world history* (Los Angeles, 2008) beschrijft, kan een analyse van de rol van de vrouwen aan het hof een nieuw licht werpen op de uitoefening van macht en invloed.²⁰ Daarnaast maakt de vergelijking het mogelijk om een nieuwe dimensie toe te voegen aan de perceptie van vrouwen en hun macht.

---

²⁰ Walthall, *Servants of the Dynasty*, 9.

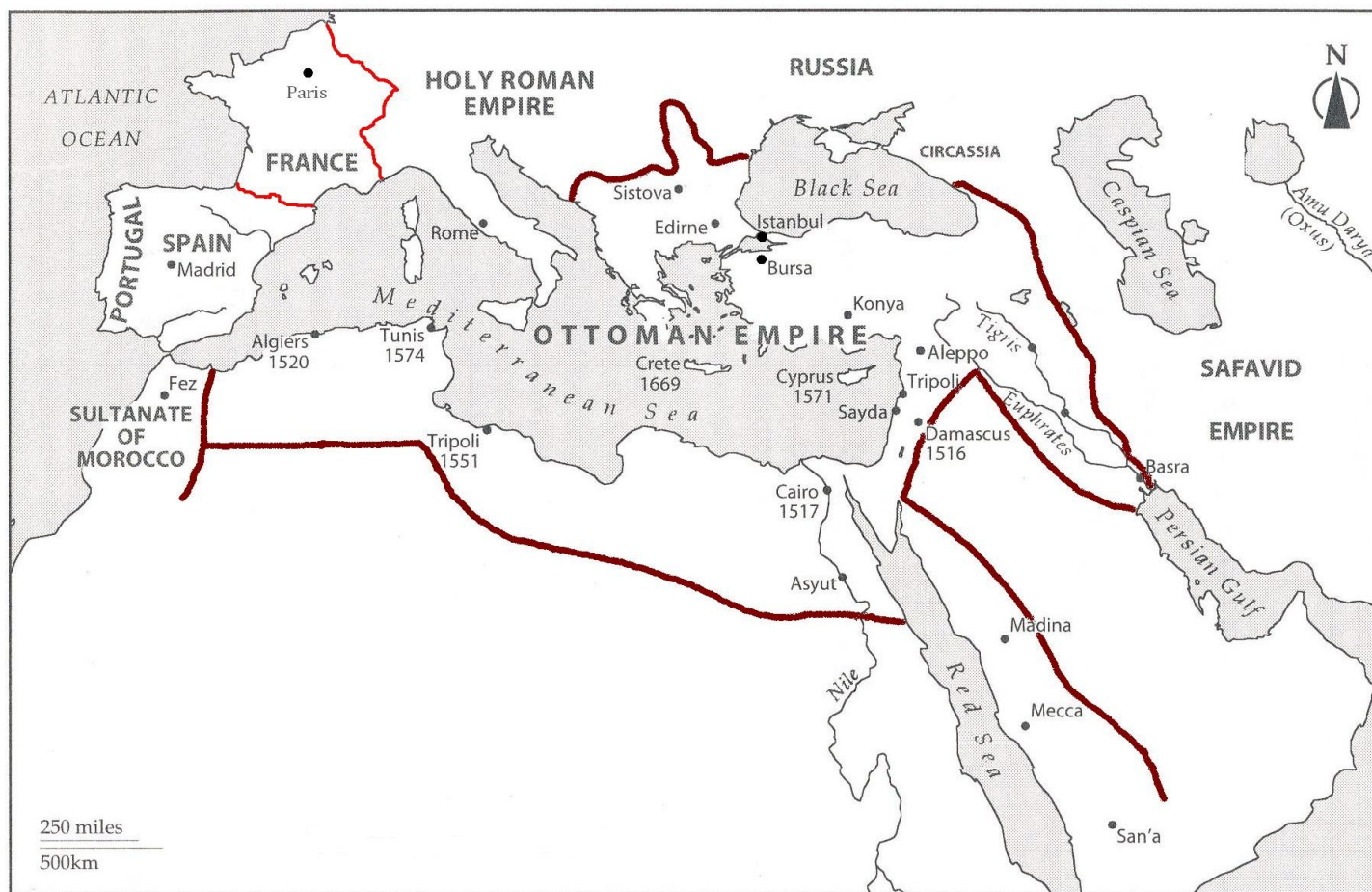

Lijst van illustraties

Figuur 1. Kaart van het Franse en Ottomaanse rijk ca. 1700.....	p. 14
Figuur 2. Stamboom Franse dynastie.....	p. 15
Figuur 3. Stamboom Ottomaanse dynastie.....	p. 16
Figuur 4. Plattegrond paleis Versailles.....	p. 17
Figuur 5. Plattegrond Topkapi paleis.....	p. 18

Kaart van het Franse en Ottomaanse rijk ca. 1700

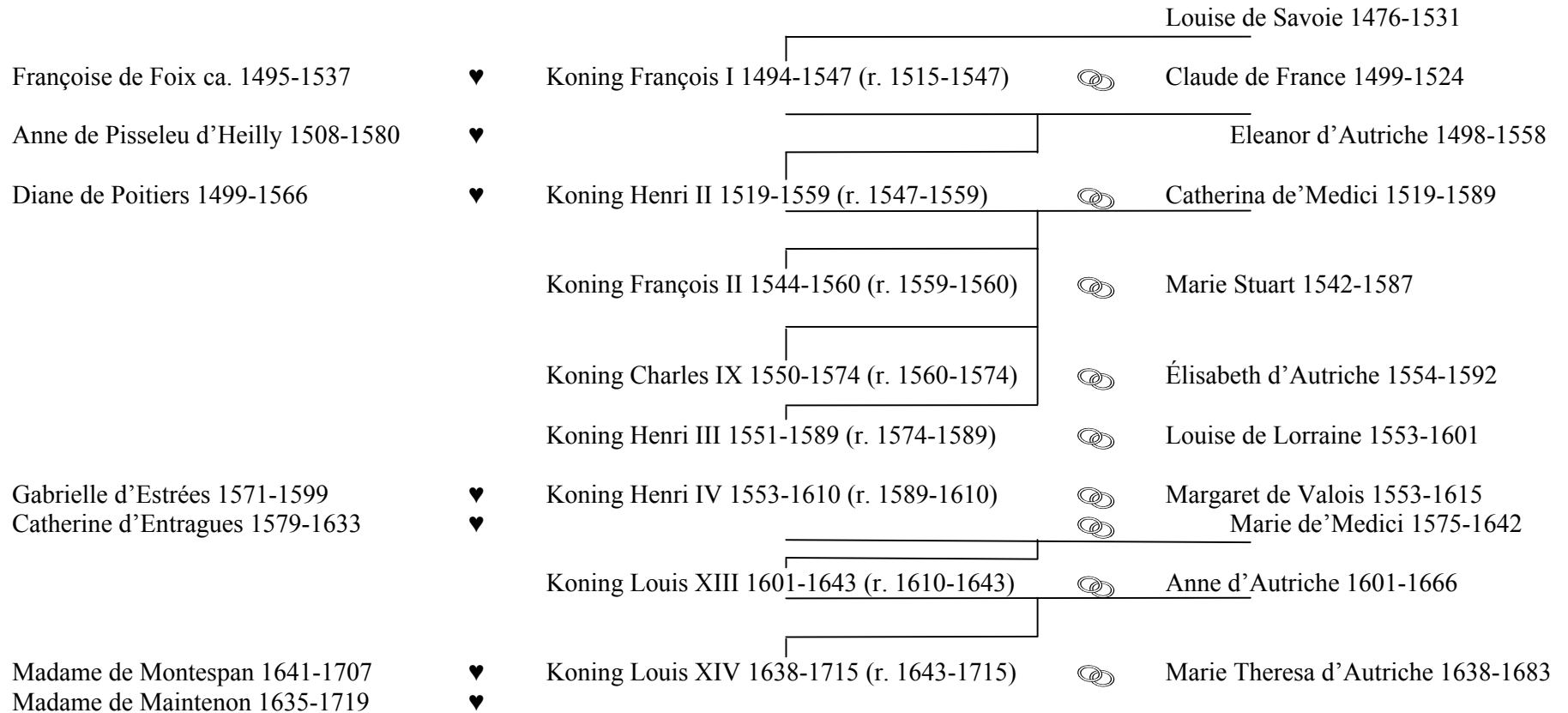
Data zijn veroveringsdata

* Gebaseerd op de kaart uit *Beshir Agha, Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* (Oxford, 2005) van Jane Hathaway.

Frans dynastie zestiende en zeventiende eeuw

De koningen, hun maîtresses, koninginnen en moeders

*

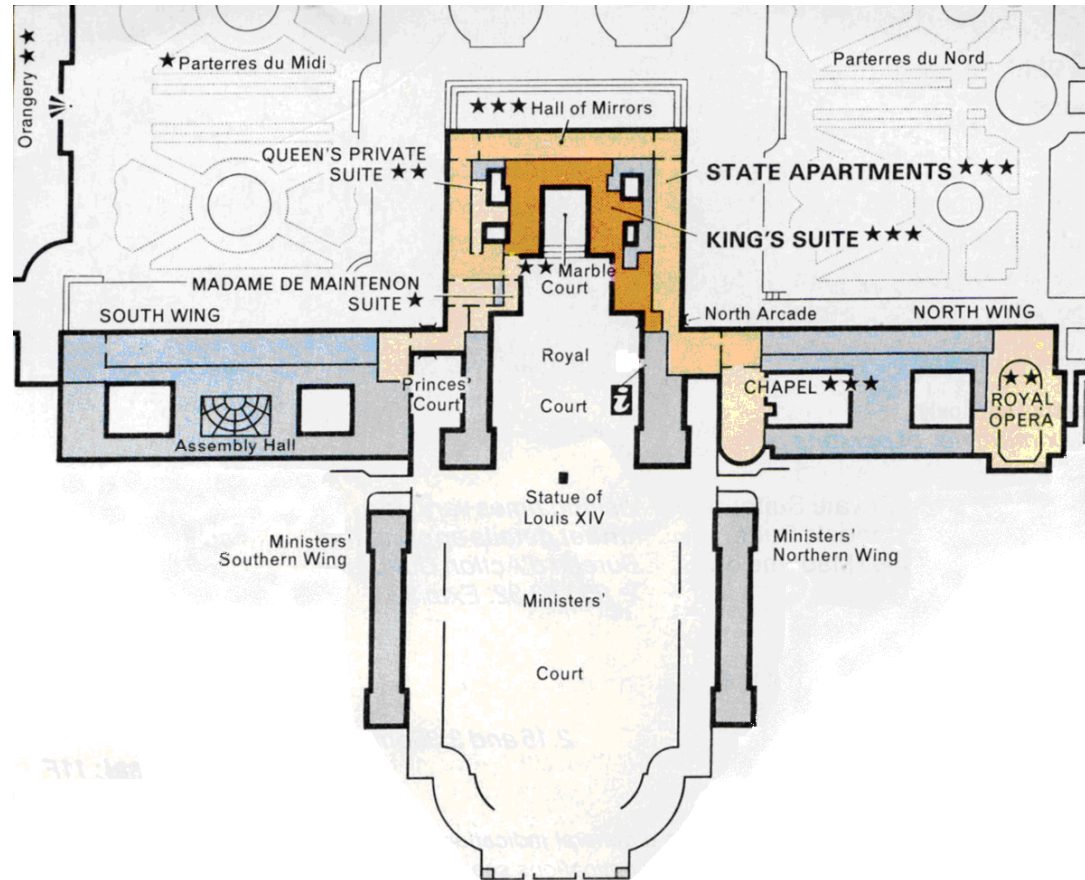

Ottomaanse dynastie zestiende en zeventiende eeuw

De sultans, hun concubines, hun favoriete concubines en hun moeders

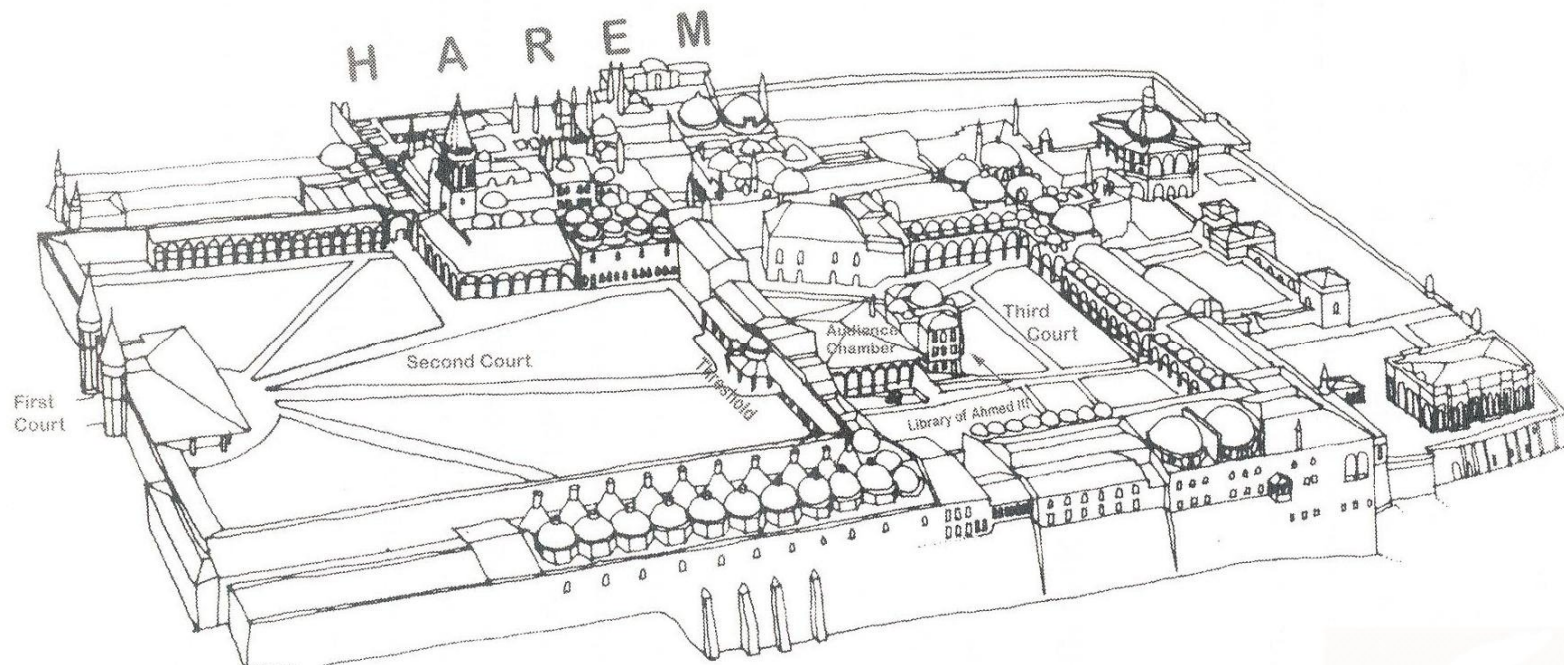

Palais Versailles

Figuur 4. Overzicht van de indeling van Versailles ten tijden van Louis XIV (1638-1715).

Het Topkapi paleis in Istanbul

Figuur 5. Overzicht van de indeling van het Ottomaanse paleis in de vroegmoderne tijd. Bron: J. Hathaway, *Beshir Agha, Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* (Oxford, 2005).

I. Achtergrond

1. De situatie in Frankrijk

1.1 De indeling en de werking van het Franse hof

Voor de Franse dynastie symboliseerde het hof het hart van de monarchie. Het paleis diende de autoriteit en de status van de koning uit te stralen. Daarom was het paleis het toonbeeld van pracht en praal en werd er door middel van indrukwekkende ceremonies getoond hoe groots de Franse dynastie was. Hoewel het hof de ‘woning’ was van de koning en zijn familie, was het de regering die het hof vorm gaf. Zo vonden er in de aanloop naar de zestiende eeuw een aantal institutionele veranderingen plaats die de samenstelling en functie van het hof veranderden.

Voor de zestiende eeuw was er namelijk nog geen sprake van een paleis als hart van het rijk. Om de belasting te innen, landsgrenzen te verdedigen en goede banden te onderhouden met de edelen in de provinciën, reisde de koning het hele land door.²¹ Hierdoor leefde de koning met alle mannen gescheiden van het hof van de koningin die met haar hofdames op het paleis achterbleef. Rond het midden van de vijftiende eeuw veranderde dit. Frankrijk creëerde een staand leger, zorgde voor een belastingstelsel en concentreerde de politiek in het paleis. Deze veranderingen werden versterkt door de oorlogen die Frankrijk met Italië voerde rond de eeuwwisseling. Het Italiaanse hof diende als voorbeeld voor alle Europese hoven op het gebied van prestige en ontwikkeling.²² Het werd voor Frankrijk een doel om zich als een ontwikkelde dynastie te profileren.

Om de reputatie van de dynastie hoog te houden, was het belangrijk dat de bloedlijn zuiver bleef. Omdat de Salische wet van kracht was, kon de Franse kroon alleen via de mannelijke lijn worden doorgegeven. Deze wet was in de zesde eeuw tot stand gekomen om de kroon te beschermen tijdens een politieke crisis. In de zestiende en zeventiende eeuw werd deze wet nog steeds gehanteerd in het Franse rijk en hij werd gezien als een fundamenteel aspect van de troonopvolging, zonder dat de omstandigheden die de oorsprong van de wet vormden nog aanwezig waren. Als er geen potentiële troonopvolgers waren, werd de kroon

---

²¹ Dickens, *The Courts of Europe*, 101-102.

²² Asch, ‘Court and Courtiers’, 75.

geërfd door de meest naaste mannelijke bloedverwant. Bastaarden van de prins en de koning konden geen aanspraak maken op de troon. Toch speelden de bastaarden wel een belangrijke rol binnen de hofcultuur, met name in de vorming van de hoffacties. Hoewel ze niet opgenomen werden in de dynastie, was het wel mogelijk dat ze een belangrijke functie binnen de regering vervulden. Hun huwelijken werden als troef gebruikt om vooraanstaande families aan de koning te binden.

In de vroegmoderne tijd werden de grootte en uitstraling van het paleis steeds belangrijker. Hierdoor groeide ook het aantal edelen dat aanwezig was aan het hof. Sommige edelen waren uitgenodigd om een kortere periode aan het hof te verblijven, om vervolgens weer terug te keren naar hun eigen landgoederen. Anderen hadden het privilege om voor langere tijd in het gezelschap van de koninklijke familie te verkeren.

De periode dat iemand welkom was om binnen het paleis te verblijven, gaf een indicatie van zijn functie binnen het hof. Edelen die onderdeel waren van de Franse regering en bijvoorbeeld een positie als minister bekleedden of zetel namen in de koninklijke raad, waren te allen tijde nodig op het paleis. Deze edelen waren een onderdeel van het binnenhof van de koning. In de vroegmoderne tijd was het Franse hof namelijk onder te verdelen in het binnen- en het buitenhof van de koning. Het binnenhof waren de aanwezigen van het hof die direct contact met de koning hadden. Het binnenhof is ook in de architectuur van het paleis aan te wijzen. Op figuur 4. is de plattegrond van Versailles te zien. In het meest centrale deel van het hof waren de vertrekken van de koning, de koningin en de maîtresse. Dit was de persoonlijke leefomgeving van de koning. Degene die hier toegang toe hadden, behoorden tot het binnenhof van de koning. Deze edelen genoten veel vertrouwen van de koning. Het waren niet alleen ministers en hoge raadsleden die tot deze groep konden behoren, maar bijvoorbeeld ook een kamerheer die een onderdeel was van de ceremonie van het opstaan en naar bed gaan van de koning, een intiem ritueel. Het buitenhof wordt gevormd door de overige edelen die aanwezig waren op het hof maar die niet dezelfde toegang tot de heerser hadden.

De edelen die onderdeel van het binnenhof waren, hadden een goede institutionele inbedding. Ze maakten deel uit van de regering of van het ceremonieel dat de dagelijkse behoeftes van de heerser omgaf. Deze institutionele inbedding vormde de basis voor hun machtspositie aan het hof. Dit bepaalde namelijk welke machtsmogelijkheden ze formeel tot hun beschikking hadden. De edelen die onderdeel uitmaakten van de regering konden op een directe manier invloed op de politieke besluitvorming uitoefenen. Maar de kamerheer van de

koning bijvoorbeeld, die geen deel uitmaakte van de koninklijke raad, kon wel informele invloed uitoefenen.

Binnen het Franse hof speelde deze informele machtsstructuur een grote rol. Hierbij waren familie- en vriendschapsbanden onmisbaar.²³ Dit was vooral het geval bij de sociale patronage, het systeem van wederzijdse afhankelijkheid van edelen. Het Franse hof was een komen en gaan van edelen. Iedere edele wilde zo lang mogelijk aanwezig zijn op het paleis, ten eerste omdat hij dan op de kosten van de koning kon leven en ten tweede omdat sommige edelen geld, gunsten of titels ontvingen voor hun verblijf aan het hof. Ten derde betekende het verblijf aan het hof een toename in aanzien. Aanzien en status waren van cruciaal belang binnen het Franse rijk en met name binnen het patronage systeem. Om zo lang mogelijk aan het hof te verblijven en een invloedrijke positie te bemachtigen was een edelman afhankelijk van de andere edelen. In de zestiende eeuw was het hof zo groot geworden, dat persoonlijk contact met de koning niet meer voor elke edele was weggelegd. Toch was het belangrijk dat de koning op de hoogte was van wie je was en dat er positief over je gesproken werd, want op basis daarvan werd er bepaald hoelang je bleef en wat je positie was. Om een stabiele positie voor zichzelf en voor hun familie te bemachtigen, smeedden hovelingen van verschillende afkomst verbintenissen met elkaar. De basis van deze ‘bondgenootschappen’ was vertrouwen, loyaliteit en wederzijdse afhankelijkheid. De invloedrijke edelen hadden een grote achterban van ‘cliënten’ nodig om hun sterke positie binnen het hof te handhaven, terwijl de overige edelen de invloed en connecties van de hogere edelen nodig hadden om hun positie te bevorderen.

Dit netwerk van sociale banden domineerde de Franse hofcultuur. Het informele karakter van het systeem maakte het zeer geschikt voor vrouwen om er gebruik van te maken. Zo konden ze zonder dat ze tegen de gevestigde orde ingingen toch een belangrijke rol binnen het hof spelen. Familiebanden waren een belangrijk onderdeel van dit systeem. Hoewel vrouwen op grote schaal deelnamen aan het patronagesysteem konden ze er niet op dezelfde manier gebruik van maken als de mannelijke leden van het hof. Een man kon zowel een cliënt van een vrouw als van een man zijn. Een vrouw kon alleen een cliënt zijn voor een andere vrouw. Als onderdeel van een achterban, werd volledige loyaliteit en toewijding geëist. Een vrouw aan het hof was niet in staat dit aan een man te bieden zonder dat haar vroomheid in

---

²³ S. Kettering, ‘The Patronage Power of Early Modern French Noblewomen’, *The Historical Journal*. 32, 4 (1989) 817-841, 818.

twijfel werd getrokken. Men zou namelijk kunnen denken dat ze haar seksualiteit gebruikte om haar positie te bevorderen.²⁴

Het verdelen van de functies was onlosmakelijk verbonden met het patronagesysteem. De macht om te bepalen wie er op welke plek zat, gaf een hoveling veel mogelijkheden en status. Dit gebeurde niet alleen op een directe manier, maar ook door het beïnvloeden van de keuze van de koning. Binnen het Franse hof was de beïnvloeding van de heerser het hoogst haalbare. Degene die invloed op de koning had bevond zich in de top van de piramide. Wie het luisterend oor van de koning had, deelde daarmee ook zijn macht.²⁵

Invloed op de heerser werd in de zestiende en zeventiende eeuw belangrijker. De gunst en voorkeur van de koning vormden zowel het persoonlijke als het politieke karakter van het hof.²⁶ Volgens sommige historici vond er in de vroeg moderne tijd op veel Europese hoven de opkomst van de rol van de koninklijke favoriet plaats. Deze favoriet was van alle verschillende vertrouwelingen van de koning, de persoon die zijn voorkeur had. Hij of zij genoot het meeste vertrouwen van de vorst. Dit fenomeen werd in 1974 aangekaart door Jean Bérenger. Deze Franse historicus schreef een artikel over de rol van de favoriet, en dan met name ministers als favoriet.²⁷ Zijn bevindingen werden niet zonder kritiek geaccepteerd, maar openden wel het debat over dit fenomeen. Naast ministers kon deze rol ook vervuld worden door invloedrijke vrouwen. Bérenger verklaart in zijn artikel de oorsprong van deze rol. Veel historici beschouwden het belang van de rol van de favoriet als het bewijs van de incompetentie van de heerser. Bérenger is het hier niet mee eens. Hij verklaart de opkomst van de favoriet aan de hand van de groeiende complexiteit van het hof en de internationale politiek. Hierdoor werden er steeds hogere eisen aan de koning gesteld. Met een capabele vertrouweling aan zijn zijde, kon de koning met een gerust hart zijn taken delegeren.²⁸ Ik schaar me achter Bérenger. Zeker voor een nieuwe koning kon zijn takenpakket overweldigend en er werd veel van hem verlangd. Tussen de vele edelen die zijn aandacht vroegen, was het een geruststellende gedachte dat er één persoon was op wie hij volledig kon vertrouwen.

---

²⁴ Kettering, 'The Patronage Power of Early Modern French Noblewomen', 818.

²⁵ Dickens, *The Courts of Europe*, 99.

²⁶ J.H. Elliott, L.W.B. Brockliss, (ed.), *The World of the Favourite* (Londen, 1999) 8.

²⁷ J. Bérenger, " Pour une enquête européenne: le probleme du ministeriat au XVIIe siecle" *Annales XXXIX* (1974) 166-192.

²⁸ Elliott, Brockliss, *The World of the Favourite*, 6.

Hoewel de favoriet belangrijk was voor de koning en er een bijzondere band was tussen heerser en edele, had deze functie geen institutionele inbedding. De belangrijkste vorm van macht van de favoriet was dus de beïnvloeding van de koning. De koning bepaalde de mate waarin hij deze beïnvloeding toe liet. Er was veel rivaliteit binnen het hof om deze positie te bemachtigen en te behouden. En omdat zowel mannen als vrouwen de rol van koninklijke favoriet konden bemachtigen waren ze ook elkaars directe concurrenten. Een goed voorbeeld hiervan is de strijd tussen de minister van buitenlandse zaken van koning François I (1494-1547), Anne de Montmorency (1493-1567), en de maîtresse van de koning, Anne de Pisseleu d'Heilly (1508-1580). Over deze vete wordt verder uitgeweid in hoofdstuk drie.

Binnen het Franse hof vormde de institutionele inbedding van een hoveling het beginpunt van zijn positie aan het hof. De manier waarop hij de informele machtstructuren zoals het patronage systeem zich kon toe-eigenen en in welke mate hij persoonlijk contact met de heerser had, bepaalden uiteindelijk zijn macht, invloed en vooral zijn status aan het hof.

1.2. De Franse vrouwen binnen het paleis

Het belang van invloed en status gold ook voor alle vrouwen die aanwezig waren aan het Franse hof. Aangezien zij zich vanaf het midden van de vijftiende eeuw binnen dezelfde muren als de Franse regering bevonden, waren ze onlosmakelijk met de informele machtstructuren van het hof verbonden. Door de toename van het aantal edelmannen aan het hof, groeide ook het aantal vrouwen die hun echtgenoten vergezelden. Daarnaast groeide ook het aantal functiedragende vrouwen in de vroegmoderne tijd. Anne de Bretagne (1477-1514) was vanaf 1491 koningin van Frankrijk en zij begon in 1496 met de uitbreiding van het aantal vrouwen aan het hof. Ze was opgegroeid in een milieu waar veel vrouwen aanwezig waren en ze miste de vrouwelijke invloed aan het Franse hof.²⁹ Ook het grote aantal vrouwen aan het Italiaanse hof was een voorbeeld voor Frankrijk. Koning François I van Frankrijk zag hoe de koninklijke vrouwen aan het Italiaanse hof bijdroegen aan de autoriteit en het aanzien van de dynastie.³⁰ Hun aanwezigheid gaf het hof een elegante en ontwikkelde uitstraling. François I was hiervan dermate onder de indruk dat hij het aantal vrouwen aan het Franse hof liet

---

²⁹ C. zum Kolk, 'The Household of the Queen of France in the Sixteenth century', *The Court Historian*. 14, 1 (2009) 3-22, 20.

³⁰ Dickens, *The Courts of Europe*, 101.

toenemen. De vrouwen raakten vervlochten met de structuur van het hof en namen zowel in het binnen- als het buitenhof een belangrijke plek in.

Er zijn veel verdelingen van de vrouwen aan het hof te maken. Het eerste onderscheid dat gemaakt kan worden is het verschil tussen de vrouwen met een functie en vrouwen van adel die aan het hof aanwezig waren omdat ze hun man vergezelden. Deze laatste groep had geen rol binnen het functioneren van de dynastie. Ze droegen bij aan de positie van hun man door zich tijdens sociale gelegenheden te profileren. Ze socialiseerden met anderen edelen maar hadden geen persoonlijke taak. Afhankelijk van de functie van hun man bevonden ze zich in het binnen- of in het buitenhof.

Vrouwen met een functie waren of onderdeel van de hofhouding van een van de vrouwelijke leden van de koninklijke familie, of hadden een eigen ambt dat ze uitoefenden zoals *gouvernante des enfants de France*, gouvernante van de koninklijke kinderen. Een aanstelling binnen een hofhouding betekende het begin van een carrière binnen het paleis. Meisjes van adel kwamen op jonge leeftijd aan het hof. Binnen de hofhouding kregen ze een opleiding tot volmaakte jonge dames. Ze leerden borduren, dansen, muziek maken en hoe ze zich volgens de etiquette van het hof dienden te gedragen. Een functie binnen de hofhouding van een lid van de koninklijke familie was een begerenswaardige positie. De koningin had dan wel geen regerende taken, een positie binnen haar hofhouding bood veel mogelijkheden. De functie van kamermeisje bijvoorbeeld, lijkt niet erg invloedrijk. Maar zij was wel dagelijks dicht bij de koningin in de buurt en kon daardoor veel vertrouwen genieten van de koningin.³¹ Daarnaast was het mogelijk te promoveren naar betere functies en ambten binnen het paleis.

Vanaf ongeveer de twaalfde eeuw was het gebruikelijk dat de koning en zijn familieleden een hofhouding tot hun beschikking hadden.³² In eerste instantie was de hofhouding van de koningin samengevoegd met de hofhouding van de koninklijke kinderen. Dit veranderde in de veertiende eeuw toen, na de dood van koning Louis X (1289-1316) de koningin en de kinderen elk hun eigen hofhouding kregen en beide hofhoudingen ook als autonoom instituut gingen fungeren. Aan het begin van de zestiende eeuw was de grootte van de hofhouding van de koningin toegenomen tot 253 leden.³³ Tijdens de zestiende en zeventiende eeuw groeide de hofhouding nog meer. Er was een golfbeweging in de grootte

---

³¹ Duindam, *Vienna and Versailles*, 3.

³² J. Bumke, *Höflische Kultur* (München, 1986), 490 in Kolk, 'The Household of the Queen of France', 5.

³³ Kolk, 'The Household of the Queen of France', 10.

van de hofhouding van een koningin. Op het moment dat er een wisseling van koningin was, daalde het aantal leden van de hofhouding. In de jaren die volgden benoemde de nieuwe koningin haar eigen bedienden waardoor drie tot vier jaar later de omvang van de hofhouding zijn hoogtepunt bereikte.³⁴ Op het moment dat een koningin weduwe werd behield haar hofhouding grotendeels dezelfde structuur maar nam in omvang af.

Binnen de hofhouding was een duidelijke hiërarchie aanwezig. Hierover heeft historica Caroline zum Kolk uitgebreid onderzoek gedaan. Haar resultaten geven een duidelijk overzicht van de indeling van deze belangrijke institutie in de vroegmoderne tijd. Zij benoemt elf categorieën van functies binnen de hofhouding. Hoewel haar resultaten veel inzicht in de hiërarchie van de hofhouding geven, is het naar mijn idee duidelijker om de hofhouding te zien als een cirkelmodel waarbij de koningin de kern vormt. Hoe dichter een groep bij de kern in de buurt zit, hoe belangrijker de functie is binnen de hofhouding. Dit resulteert in drie hoofdgroepen die wel gebaseerd zijn op de categorieën van zum Kolk.

De eerste groep die zich het dichtst bij de koningin bevindt zijn de gouvernantes en de hofdames. Het was gebruikelijk dat de koningin toestemming van de koning had om zelf haar hofdames en gouvernantes te benoemen. Hun primaire functie was het gezelschap houden van de koningin. Een koningin werd bij al haar activiteiten door deze dames vergezeld. Tussen de periodes van Anne d'Autriche (1601-1666) en Marie Antoinette (1755-1793) had deze groep een gemiddelde grootte van dertig vrouwen.³⁵ Deze groep stond onder leiding van de *dame d'honneur*, de belangrijkste hofdame en vertrouweling van de koningin.³⁶

In de tweede groep bevonden zich de vrouwelijke bediendes van de koningin. Zij hadden de verantwoordelijkheid over de persoonlijke en intieme verzorging van de koningin, zoals de kamermeisjes, wasvrouwen, linnenvrouwen en zusters.³⁷ Ze hadden dagelijks contact met de koningin meestal zonder dat er sprake was van een persoonlijke band. Toch waren dit eervolle en verantwoordelijke posities.

Als derde groep kwam het mannelijke deel van de hofhouding met zes subcategorieën. Voor de minder intieme zaken waren zij namelijk wel, en soms zelfs meer, geschikt. Hieronder vielen ten eerste haar *le chevalier d'honneur*, deze ridders waren verantwoordelijk voor de veiligheid van de koningin. Verder had ze naast haar hofdames ook *gentilshommes d'honneur*, hofmannen en ook een *le maîtres d'hôtel*, haar kamerheer. Deze edelen hadden de

---

³⁴ Kolk, 'The Household of the Queen of France', 11.

³⁵ Walthall, *Servants of the Dynasty*, 194.

³⁶ Kolk, 'The Household of the Queen of France', 15.

³⁷ *Ibidem*, 16.

hoogst haalbare positie voor mannen binnen de hofhouding van de koningin.³⁸ Daarna volgde het mannelijke deel van haar kamerbediendes zoals haar deurwachters, bedienden, pages en ambtenaren. Dit was een grote groep bediendes die, net als de vrouwelijke bediendes, persoonlijk contact met haar hadden. Als derde groep had de koningin ook de keukenbediendes in haar hofhouding, zoals de koks, de keukenhulpjes en de sommeliers. Zij verzorgden niet alleen het eten van de koningin, maar ook de maaltijden voor de overige leden van haar hofhouding. Als vierde kwamen de geestelijken van de koningin. Deze groep stond onder leiding van *le Grand Monsieur*, de kapelaan. Hij had de leiding over de prediker, biechtvader, voorzanger, muzikanten en zangers en was verantwoordelijk voor de religieuze behoeftes van de koningin. De vijfde categorie organiseerde plezieruitstapjes voor de koningin en haar hofdames, bijvoorbeeld reizen, jachtexpedities en culturele avonden. De zesde en laatste categorie waren de beheerders van haar schatkist en eigendommen. Zij stonden onder leiding van de penningmeester.³⁹

Naast de koningin hadden ook andere vrouwelijke familieleden een eigen hofhouding. Wel verschilde die in samenstelling en grootte van de koningin. Ook de koninklijke kinderen hadden een eigen hofhouding. De belangrijkste persoon voor hen was de al eerder genoemde *gouvernante des enfants de France*. Zij was verantwoordelijk voor zowel de fysieke als intellectuele ontwikkeling van de koninklijke kinderen. Door deze grote verantwoordelijkheid was zij na de koningin de vrouw met de belangrijkste functie binnen het Franse hof. Van jongs af aan werden koninklijke kinderen voorbereid op hun politieke toekomst. Voor de prinsessen betekende dit een voorbereiding op een functie als gemalin, regentes en soms zelfs als heersende vorstin.⁴⁰ Hiervoor diende de prinses over leidinggevende en staatkundige kennis en kwaliteiten te beschikken. Prinsessen werden door middel van het huwelijk gebruikt om de interdynastieke positie van Frankrijk te versterken. Op het moment dat een prinses getrouwd was met een buitenlandse kroonprins of vorst verliet ze haar thuisland om zich in haar nieuwe koninkrijk te vestigen. Zo ontstonden er bondgenootschappen tussen twee dynastieën. Ondanks haar opleiding voor deze functie was het een uitdaging om zich als nieuwe koningin binnen het nieuwe hof te manifesteren. De gebruiken en rituelen waren toch anders dan ze gewend was en door de andere hovelingen werd ze dikwijls met argwaan bekeken. De nieuwe koningin bleef wel contact houden met haar thuisland. Dit contact

---

³⁸ Kolk, 'The Household of the Queen of France', 16.

³⁹ Ibidem, 16.

⁴⁰ Calvi, *Women Rulers in Europe*, 5.

bestond niet alleen uit de correspondentie over de persoonlijke situatie van de koningin en haar familieleden, de huwelijksbanden werden ook gebruikt om staatszaken te bespreken en het bondgenootschap tussen de twee landen sterk te houden. Deze bemiddeling van vrouwen in staatszaken werd geaccepteerd en vaak zelfs toegejuicht. Het feit dat ze tot 'het zwakkere geslacht' behoorde was nuttig bij bijvoorbeeld vredesonderhandelingen. Omdat zij een vrouw was, werd het aansturen op vrede niet als een teken van zwakte gezien, terwijl dit bij mannen wel degelijk het geval was.⁴¹

Het was in de vroegmoderne tijd voor de koning heel gebruikelijk om maîtresses te hebben en met het grote aantal vrouwelijke bediendes en echtgenotes van edelen aan het hof, had de koning volop keus. Voor wat betreft de beïnvloeding van de koning hadden de maîtresses vaak een stapje voor op de mannelijke vertrouwelingen van de koning. Het intieme contact dat deze vrouwen door hun 'lustrelatie' met de koning hadden, bood ze mogelijkheden die niet waren weggelegd voor de mannelijke edelen. Deze band van vertrouwen en affectie was natuurlijk moeilijk haalbaar voor bijvoorbeeld een mannelijke minister.

De vrouwen van de koning hadden door het krijgen van kinderen, hun ceremoniële rol in het vestigen van de autoriteit van de heerser, en hun persoonlijke band met de koning de mogelijkheid invloed uit te oefenen op de koning en het hof.⁴² De vrouwen van de koning bevonden zich in het centrum van de politieke macht en door slim om te gaan met de mogelijkheden die hun geboden werden, kon hun invloed en daarmee hun macht aanzienlijk zijn. Aan de bovenkant van deze piramide van macht en invloed stonden de koningin-moeder, de koningin en de favoriete maîtresse van de koning.

---

⁴¹ K. Crawford, *Perilous performances, gender and regency in early modern France* (Cambridge, 2004) 26.

⁴² Walthall, *Servants of the Dynasty*, 2.

2. De situatie in het Ottomaanse rijk

2.1 De indeling en werking van het Ottomaanse hof

De Ottomaanse dynastie begon in de veertiende eeuw als een klein vorstendom aan de grens van de islamitische wereld. Het voornaamste doel van het rijk was deelnemen aan de heilige oorlog tegen het christendom.⁴³ In de daarop volgende eeuwen vond er, met het winnen van vele veldslagen, een indrukwekkende expansie plaats. In 1517 was het Ottomaanse rijk de machtigste staat van de islamitische wereld en tijdens de gehele zestiende eeuw waren de Ottomanen een onmisbaar onderdeel van de internationale politiek in Europa.⁴⁴ Vanaf de zeventiende eeuw nam de Ottomaanse dominantie af. Het land werd steeds afhankelijker van Europa, verloor Frankrijk als een belangrijke internationale bondgenoot en raakte uitgeput door de vele oorlogen.⁴⁵ Door de afname van internationale macht en het verlies van territorium, wordt de zestiende eeuw beschouwd als het begin van de politieke en economische aftakeling van het rijk.

Dat het Ottomaanse rijk die machtige positie behaalde, was grotendeels te danken aan het beleid van Süleyman I (1494-1566), ook wel bekend als Süleyman de Grote. Süleyman I was de machtigste en meest prestigieuze sultan uit de islamitische wereld. De zestiende en zeventiende eeuw was het tijdperk van de machtige Europese koningen en Süleyman I paste hier goed tussen.⁴⁶

De regeringsperiode van Süleyman I was ook het begin van belangrijke hervormingen. Zo vond er een centralisatie van het rijk plaats. Een onderdeel hiervan was het samenvoegen van het vrouwelijke deel van het hof met het mannelijke deel. Voorheen waren deze twee groepen in afzonderlijke paleizen gevestigd. De vrouwen woonden in het oude keizerlijke

---

⁴³ H. İnalcık, *The Ottoman Empire: the classical age, 1300-1600* vertaald door N. Itzkowitz, C. Imber (Londen, 1973) 3.

⁴⁴ *Ibidem*, 35.

⁴⁵ *Ibidem*, 3.

⁴⁶ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 57.

paleis in Bursa, de oude hoofdstad, terwijl de mannen al in Istanbul gevestigd waren. Na de samenvoeging werd het oude paleis in Bursa gebruikt voor de gepensioneerde concubines. Daarnaast werden er in de zestiende eeuw veranderingen doorgevoerd die de carrière van de zonen van de sultan beïnvloedden. Net als in Frankrijk was ook in het Ottomaanse rijk troonopvolging alleen mogelijk via de mannelijke lijn van de dynastie. De sultan werd namelijk gezien als een afstammeling van de profeet Mohammed en daarom diende deze functie altijd door een lid van het mannelijke geslacht vervuld te worden.⁴⁷ Bij de kansen op de troon speelde de afkomst van de moeder geen rol, alle zonen van de sultan maakten dezelfde kans op de troon.

Het was gebruikelijk dat de zonen van de sultan met hun volwassenheid de verantwoordelijkheid over een provincie kregen. Op deze manier konden ze hun bestuurlijke kwaliteiten ontwikkelen. Ze leerden regeren en hoe ze staatszaken moesten afhandelen. Ook vormden de prinses tijdens hun verblijf in de provincie een achterban van loyale Ottomanen. Deze achterban had hij nodig om belangrijke functies te verdelen op het moment dat hij sultan zou worden.⁴⁸

In de loop van de zestiende eeuw verdween dit gebruik. Sultan Mehmet III (1566-1603) was de laatste sultan die in een provincie de basis voor zijn heerschappij legde. Zijn zoon Ahmet I (1590-1617) was de enige potentiële troonopvolger waardoor het gebruik niet meer nodig was. Dat de prinses niet meer de mogelijkheid hadden hun politieke vaardigheden te ontwikkelen, kwam echter niet altijd ten goede van hun bestuurlijke kwaliteiten.⁴⁹

De manier waarop een Ottomaanse prins de troon besteeg was anders dan in Europa. Vanaf de heerschappij van sultan Murad I (1362-1389) tot aan het begin van de zeventiende eeuw was het gebruikelijk dat een Ottomaanse prins zijn autoriteit vestigde door al zijn mannelijke familieleden, zoals zijn broers en ooms, om te brengen.⁵⁰ De nieuwe sultan toonde zijn kracht aan zijn onderdanen en vestigde daarmee zijn gezag. Daarnaast waren zijn vaardigheden als krijger bepalend voor zijn heerschappij.

Op het moment dat een prins de troon had veroverd kon hij zijn regering gaan vormen. Net als bij een Europese monarchie waren er aan het hof vooraanstaande Ottomanen aanwezig die een functie hadden binnen de regering van het rijk en een rol vervulden bij het

---

⁴⁷ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, ix.

⁴⁸ G. Börekçi, *Factions and favourites at the court of sultan Ahmed I (1603-17) and his immediate predecessors* (Ohio, 2010) 13.

⁴⁹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 21.

⁵⁰ *Ibidem*, 43,44.

functioneren van het paleis. Bij het verdelen van de functies kwam de achterban van loyale volgelingen van de nieuwe sultan van pas. De belangrijkste aanstelling was die van groot vizier. De functie van de groot vizier is te vergelijken met die van de Europese premier. Daarnaast vormde hij de imperiale raad, de *divan*. Deze raad overzag de gecentraliseerde bureaucratie.⁵¹ Naast de *divan* was er ook een *ulema*, een gezelschap van juridische wetenschappers. Dit orgaan had veel macht en prestige. Het maakte de uiteindelijke beslissingen in religieuze kwesties, waardoor het zowel invloed had op sociale als economische zaken.⁵² De Ottomanen die hier deel van uitmaakte waren te vergelijken met de Europese adel. De status die zij hadden konden ze aan hun zonen door geven. Geen van deze functies waren beschikbaar voor de Ottomaanse vrouwen.

Voor het functioneren van het hof gebruikte het Ottomaanse hof slaven. In de islamitische wereld was het gebruik van slaven een onderdeel van de cultuur. De slaven werden verkregen uit de veroverde gebieden. Hierdoor waren de slaven in de harem nooit van Turkse afkomst. Het was ook wettelijk verboden om moslims tot slaaf te maken.⁵³ Uit de vele mannen en vrouwen die tot slaaf werden gemaakt, werden de meest veelbelovende geselecteerd voor een positie binnen het paleis.⁵⁴

Voordat de slaven aan het werk gingen binnen het paleis kregen ze een opleiding. Tijdens de opleiding werden ze bekeerd tot de Islam en werd hun intelligentie getest en ontwikkeld.⁵⁵ Er waren een aantal slaven waarvoor deze opleiding met name belangrijk was. Dat waren de eunuchen van het paleis. Eunuchen waren gecastreerde mannen die of afkomstig waren van de Balkan, of uit Oost Afrika.⁵⁶ Deze mannen werden tot slaaf gemaakt met het specifieke doel om de sultan te dienen. Eunuchen maakten deel uit van de Ottomaanse hofcultuur sinds sultan Murad II, halverwege de vijftiende eeuw.⁵⁷ Eunuchen waren eigenlijk eliteslaven. Ze hadden een hoge status binnen het paleis en hadden meer privileges dan gewone slaven.⁵⁸ Ze waren verantwoordelijk voor het bewaken van verschillende delen van het paleis.

---

⁵¹ Börekçi, *Factions and favourites at the court of sultan Ahmed I*, 14.

⁵² *Ibidem*, 15.

⁵³ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 31.

⁵⁴ Hathaway, *Beshir Agha*, 4.

⁵⁵ *Ibidem*, xiv.

⁵⁶ *Ibidem*, 13.

⁵⁷ *Ibidem*, 11.

⁵⁸ Hathaway, *Beshir Agha*, 1.

Het Topkapi paleis in Istanbul was in verschillende hoven verdeeld. Hoe dieper een vertrek in het paleis lag, hoe minder mensen er toegang toe hadden, zo is ook te zien op de plattegrond van het Topkapi paleis in figuur 5. Het eerste hof was voor alle onderdanen toegankelijk en fungeerde als een soort van stadscentrum. Iets dieper in het paleis lag het tweede hof. Dit was het administratieve deel van het paleis. Hier zetelden de divan en de overige administratieve organen. Bij de vergaderingen van de divan was de sultan niet fysiek aanwezig. Via een aparte ruimte met een rooster kon de sultan wel de besprekingen van de divan volgen, maar de leden van de raad wisten nooit zeker of de sultan wel of niet luisterde.⁵⁹ Om toegang tot dit gedeelte van het paleis te krijgen, was voor gewone onderdanen een uitnodiging van de divan vereist. Naast bezoekers met een uitnodiging hadden de soldaten en internationale ambassadeurs hier ook toegang toe.⁶⁰ Deze twee hoven stonden bekend als *Birun*, vergelijkbaar met het Franse buitenhof.

Vanaf het derde hof begon het deel van het paleis dat *Enderun* werd genoemd, het binnenhof. Dit was alleen toegankelijk voor de sultan, zijn familie en zijn persoonlijke bediendes. De blanke eunuchen bewaakten deze scheiding. Hier bevond zich ook de audiëntiekamer van de sultan.⁶¹ Deze ruimte fungeerde als een verbinding tussen het tweede en het derde hof. Binnen het derde hof lag de harem, de woonvertrekken van het vrouwelijke deel van het paleis. In het vierde en meest heilige hof woonden de moeder van de sultan, zijn eventuele vrouwen, concubines en vrouwelijke slaven. Deze ruimtes waren strikt afgesloten voor iedereen behalve de sultan. De zwarte eunuchen hadden de taak deze ruimtes te bewaken.

Doordat eunuchen, net als gewone slaven, verwijderd waren uit hun vertrouwde leefomgeving hadden ze geen familie- of gemeenschapsbanden meer. Het voordeel hiervan was hun complete afhankelijkheid van hun heerser waardoor ze zeer loyaal en betrouwbaar waren.⁶² Eunuchen hadden, naast de taak van het bewaken van de vertrekken, ook een rol binnen de informatievoorziening. Ze hadden toegang tot vertrekken waar niemand anders kwam en konden de ontwikkelingen binnen het paleis goed in de gaten houden. Het netwerk van eunuchen fungeerde hierdoor als spionage- en informatienetwerk.⁶³

---

⁵⁹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 11.

⁶⁰ Hathaway, *Beshir Agha*, 12.

⁶¹ *Ibidem*, 12.

⁶² *Ibidem*, 1.

⁶³ M. Kunt, 'Turks in the Ottoman Imperial Palace' in: *Royal courts in dynastic states and empires : a global perspective*. J. Duindam, T. Artan, M. Kunt (ed.) (Leiden, 2011) 289-312, 296.

Een eliteslaaf zoals een eunuch was in eerste instantie een onderdeel van een hofhouding. Zijn toewijding aan het hoofd van zijn hofhouding was niet alleen gebaseerd op zijn dienstplichtigheid, maar ook op loyaliteit en vertrouwen. Deze laatstgenoemde aspecten waren een belangrijk onderdeel van het Ottomaanse patronagesysteem waarbij de banden tussen de patroon en zijn achterban de basis vormde.⁶⁴ Deze hofhoudingen waren een belangrijk onderdeel van de hofindeling in het Ottomaanse rijk.

Binnen het Ottomaanse patronagesysteem draaide het om het profileren van jezelf en je achterban. De reden waarom dit systeem van patronage zo belangrijk was aan het Ottomaanse hof had te maken met het feit dat alle zonen van de sultan evenveel kans hadden de troon te bestijgen. Voor de leden van het Ottomaanse hof was het van cruciaal belang zich bij de juiste prins aan te sluiten. Als onderdeel van de achterban van de nieuwe sultan konden zij immers op zijn succes meeliften. In de machtsstrijd binnen het Ottomaanse paleis speelden deze facties een belangrijke rol

Het was gebruikelijk dat de sultan één vertrouweling had. Dit kon een mannelijke favoriet zijn in de vorm van de grootvizier maar bijvoorbeeld ook het hoofd van de eunuchen. Daarnaast was er de mogelijkheid voor zijn concubines of moeder om de positie van vrouwelijke favoriet te bemachtigen. Zowel de mannelijke als de vrouwelijke favoriet waren afhankelijk van de sympathie, en in het geval van concubines, affectie van de heerser. Met hetzelfde gemak waarmee ze waren aangesteld, kon de sultan hun carrière weer vernietigen.⁶⁵ De reden waarom de sultan ervoor koos veel van zijn macht en invloed met één persoon te delen, was onder meer dat na de heerschappij van Süleyman, de sultans bijna geheel afgeschermd van de buitenwereld leefden. De favoriet fungeerde als bemiddelaar tussen de sultan en de rest van het hof. Hij was ook degene die de toegang tot de sultan regelde. Hierdoor was de favoriet zeer machtig en de functie van favoriet werd dan ook door velen geambieerd. De concurrentie om deze functie verergerde de factiestrijd binnen het paleis.⁶⁶

2.2 De Ottomaanse vrouwen binnen het paleis

Binnen de factiestrijd speelden de Ottomaanse vrouwen een aanzienlijke rol. Nadat het hof was gecentraliseerd en het dagelijks leven van de vrouwen zich te midden van het politieke

---

⁶⁴ Hathaway, *Beshir Agha*, 4.

⁶⁵ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 74.

⁶⁶ Börekçi, *Factions and favourites at the court of sultan Ahmed I*, 17.

machtcentrum afspeelde, ontstonden er coalities van mannen en vrouwen. Deze verbintenissen overschreden de grenzen van de harem. De vrouwen leefden wel afgesloten van het mannelijke deel, maar de informatiestroom liep door het gehele paleis. De informatie die de vrouwen bereikte, kon nuttig zijn voor hun bondgenoten.

In de Islamitische wereld was het gebruikelijk om de vrouwen af te schermen van de buitenwereld. Dit gold niet alleen binnen het hof van de sultan, maar voor alle vrouwen van het Ottomaanse rijk. Zo moesten alle vrouwen te allen tijde een sluier dragen als ze buitenshuis waren. De opvatting was dat ‘de vertoning van de huid of de vormen van een vrouw de oerlusten van de man aanwakkerde waardoor hij zijn zelfbeheersing zou verliezen.’⁶⁷ De sluier diende dus om vrouwen hiertegen te beschermen. Ook aan het hof had de bescherming van de vrouwen de hoogste prioriteit. Zoals gezegd leefden zij in een afgesloten deel van het paleis met strenge beveiliging. Dit gedeelte van het paleis werd de harem genoemd, wat Arabisch is voor ‘afgezonderd’.

De scheiding zorgde ervoor dat de harem als een zelfstandig ‘paleis’ binnen het paleis fungeerde.⁶⁸ Er was een vergelijkbare hiërarchie en machtsstructuur als in het mannelijke deel van het paleis.⁶⁹ Aan de rand van deze twee werelden stonden de zwarte eunuchen. Het hoofd van de zwarte eunuchen had bijzonder veel macht en aanzien omdat hij niet alleen verantwoordelijk was voor de veiligheid en de toegang tot de harem, maar tevens het toezicht hield op de vroege educatie van de zonen van de sultan. Hierdoor kon hij de religieuze en intellectuele vorming van de toekomstige sultan beïnvloeden.⁷⁰ Ook door de hoeveelheid informatie die hij tot zijn beschikking had, was hij een belangrijke schakel binnen het patronagesysteem.⁷¹ Zijn positie was tegen het einde van de zestiende eeuw zo belangrijk dat het hoofd van de zwarte eunuchen, na de sultan en de groot vizier, de meest invloedrijke persoon van het rijk was. Een belangrijk aspect hierbij was dat hij, als een van de weinigen, binnen het paleis toegang had tot de harem.

Door de geslotenheid van de harem is er weinig bekend over de vrouwen die erbinnen leefden. Het gesloten karakter van de harem zorgde ervoor dat de harem door een mysterieus imago werd omgeven en het seksuele karakter van de harem versterkte dit beeld alleen maar.

---

⁶⁷ F. G. G. de Busbecq, *The Turkish Letters of Ogier Ghiselinde Busbecq, imperial ambassador at Constantinople, 1554-1562*, vertaald: E. S. Forster (Oxford, 1927) 118.

⁶⁸ İnalcık, *The Ottoman Empire*, 85.

⁶⁹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, ix.

⁷⁰ Hathaway, *Beshir Agha*, xiii.

⁷¹ *Ibidem*, 5.

Toch was seks niet het belangrijkste aspect van de harem. Naast de seksuele partners van de sultan leefden namelijk ook zijn vrouwelijke familieleden en slaven binnen deze muren. In de harem draaide het vooral om de continuering van de dynastie. Belangrijk hierbij was het baren, opvoeden en opleiden van kinderen. De zonen van de sultan werden met grote zorg grootgebracht en voorbereid op een eventuele toekomst als sultan. In dat opzicht was de harem nauw verbonden met de politiek van het rijk.⁷²

Vanwege dit politieke aspect had de harem een duidelijke hiërarchie. De valide sultan stond aan het hoofd van de hiërarchie. Ze had de leiding over alle leden van de harem, inclusief de concubines van de sultan en de vrouwelijke familieleden. Zij zag erop toe dat de vrouwen zich naar de heersende normen gedroegen en dat ze hun werk correct uitvoerden. Binnen de harem was het namelijk gebruikelijk dat de vrouwen, ook de leden van de koninklijke familie, werk verrichtten.⁷³ Een belangrijke bron voor de valide sultan was het hoofd van de zwarte eunuchen. Hij kon haar op de hoogte stellen van alle gebeurtenissen van zowel binnen als buiten de harem. Zo wist de valide sultan altijd hoe haar familieleden en slaven presteerden.

De slaven voor de harem werden zorgvuldig gekozen. De voorkeur ging uit naar meisjes van rond de acht à negen jaar. Door ze vroeg in de koninklijke harem op te nemen was er nog genoeg tijd om ze op te leiden en te vormen naar de gewenste maatstaven.⁷⁴ Als een meisje deze opleiding serieus nam en zich bekeerde tot de islam, veranderden haar kansen en haar status aan het hof.

De slaven in de harem waren grofweg in twee categorieën te verdelen. Er waren slaven die het huishoudelijke werk deden en slaven die de meer verantwoordelijke taken hadden binnen het bestuur van de harem. De slaven met een bestuurlijke taak waren tegelijkertijd ook de mentoren van de andere slaven. Een slaaf met een hogere functie had vijf meisjes onder haar hoede. Samen vormden zij een 'kamer'. Dit was zowel in letterlijke als in figuurlijke zin. Niet alleen sliepen al deze vrouwen in dezelfde ruimte, waardoor de mentor de meisjes goed in de gaten kon houden, het gaf ook hun onderlinge verbondenheid aan. De mentor zorgde ervoor dat de meisjes zich goed ontwikkelden. Dit allemaal ten behoeve van de carrière van de meisjes binnen de harem. Zo konden ze de verantwoordelijkheid krijgen over het dekken van de tafel, het beheren van de juwelen of het organiseren van de baden. Bij deze

---

⁷² Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 3.

⁷³ Walthall, *Servants of the Dynasty*, 3.

⁷⁴ M. W. Montagu, *The complete letters of Lady Mary Wortley Montagu* (Oxford, 1965) 368.

nieuwe taken hoorden meer rijkdom en prestige. Door de nauwkeurige verdeling van alle taken en de strenge orde die er heerste, leek de organisatie van de harem op die van het leger.⁷⁵ De slaven konden ook op een andere manier promoveren want alle slaven waren potentiële concubines voor de sultan. Volgens de islamitische wet was een man vrij om zoveel concubines te nemen als hij zelf wilde.⁷⁶ De sultan bezocht de harem regelmatig waardoor hij in contact kwam met de meisjes. Dit was geen direct contact, maar hij kon de meisjes observeren en op die manier zijn concubines selecteren.

Een belangrijke taak van de slaven was het verzorgen van de familieleden van de sultan. Hier vielen ook zijn dochters onder. Doordat Ottomaanse prinsessen nooit de troon bestegen, hadden ze geen persoonlijke invloed en macht en werden ze niet als politieke actoren gezien.⁷⁷ Toch hadden deze meisjes wel een belangrijke politieke functie. In het Ottomaanse rijk werden jonge prinsesjes op een leeftijd van vier à vijf jaar uitgehuwelijkt aan vooraanstaande raadsleden van de sultan. Zo was het veel voorkomend dat de groot vizier trouwde met een dochter van zijn sultan. Het belang van familiebanden binnen de Ottomaanse politiek was zo groot dat de sultan alle invloedrijke mannen door middel van een huwelijk met één van zijn dochters in zijn familie probeerde op te nemen. Een familieband was tenslotte de meest permanente band die er bestond, en binnen de vele facties aan het hof was het voor de sultan belangrijk om sterke banden met zijn achterban te onderhouden. Tijdens de regering van Süleyman I was dit gebruik standaard voor alle dochters van de sultan.⁷⁸ Op deze manier leverden deze meisjes toch een bijdrage aan het politieke beleid.

De invloed op de politiek van de vrouwen die zich binnen de haremmuren bevonden, groeide vanaf het midden van de zestiende eeuw. Doordat de invloed van de vrouwen bleef toenemen naar mate het Ottomaanse rijk in verval raakte, werd deze vrouwelijke bemiddeling, in combinatie met de zwakke sultans die Süleyman opvolgden, lang als oorzaak voor de aftakeling gezien. Volgens historica Leslie Peirce ligt de verklaring voor de afkalving van het rijk en de toename van de invloed van vrouwen in de overgang van een militaristische naar een bureaucratische staat.⁷⁹ Het punt dat zij naar voren brengt over de samenvoeging van het

---

⁷⁵ A. Clot, *Suleiman the Magnificent : the man, his life, his epoch* (Londen, 1992) 217.

⁷⁶ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 30.

⁷⁷ C. Isom-Verhaaren, 'Süleyman and Mihrimah: The Favorite's Daughter', *Journal of Persianate studies*. 4, 1 (2011) 64-85, 64.

⁷⁸ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 66.

⁷⁹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 25.

vrouwelijke en het mannelijke deel van het hof, is voor de invloed van de vrouwen van de sultan evident. Ook Halil Inalcik toont in zijn werk over het Ottomaanse rijk aan dat door deze centralisatie de vrouwen meer invloed en prestige kregen, en dat hun invloed in sommige gevallen groter was dan die van de ministers van de sultan.⁸⁰ Aangezien de vrouwen voor de tweede helft van de zestiende eeuw in een andere stad verbleven, was het vrijwel onmogelijk om zich te mengen in de politieke besluitvorming. Mijns inziens is de reden voor de aftakeling van het Ottomaanse rijk niet zozeer gelegen in de toenemende invloed van de vrouwen van de sultan, maar eerder in de verandering in de opleiding van de prinsen. Doordat de prinsen vanaf de zeventiende eeuw niet meer naar een provincie werden gestuurd, misten ze bestuurlijke ervaring en een sterke achterban om het rijk succesvol te regeren. De dynastie had tijd nodig om zich aan te passen aan de organisatorische en politieke veranderingen van de zestiende en zeventiende eeuw. De vrouwen van de harem hadden door deze verandering, ondanks hun afgezonderde positie, de ruimte om hun invloed uit te breiden.

Omdat de harem zo afgesloten was, is het ook niet precies te zeggen wat de omvang van deze groep vrouwen was. Peirce beweert dat de grootte van de harem verkeerd geschat werd door de westerse wetenschap. Zo beschrijft historicus Andre Clot dat er tijdens de regeringsperiode van Süleyman driehonderd vrouwen aanwezig waren en dat dit aantal groeide in de rest van de eeuw tot zo'n duizend aan het einde van de zestiende eeuw.⁸¹ Peirce verklaart dat er in de zestiende en zeventiende eeuw inderdaad sprake was van groei, maar dat het ging om honderdvijftig vrouwen aan het begin van de zestiende eeuw tot circa vierhonderd in het midden van de zeventiende eeuw.⁸² Peirce kwam tot deze conclusie naar aanleiding van de gegevens uit de archieven in Istanbul. Haar bevindingen zijn daarom betrouwbaarder.

De omvang en samenstelling van de harem veranderde op het moment dat de sultan overleed. Op dat moment was er geen plaats meer voor de moeders van de kinderen van de overleden sultan in het paleis. De vrouwen die de sultan dochters hadden geschonken, hadden de vrije keus een nieuwe man te kiezen uit de vooraanstaande leden van het hof. Ondanks deze keuzevrijheid werd de optie om een nieuwe man te kiezen als beledigend beschouwd door de vrouwen. De meeste concubines verhuisden daarom naar het oude paleis in Bursa waar ze hun pensioen uitzaten. De moeders van de zonen van de sultan hadden geen keus en

---

⁸⁰ Clot, *Suleiman the Magnificent*, 216.

⁸¹ *Ibidem*, 216.

⁸² Walthall, *Servants of the Dynasty*, 94.

werden altijd naar het paleis in Bursa verplaatst. Alleen de valide sultan ontsnapte aan dit lot en had de mogelijkheid haar plaats binnen het paleis te behouden.

In het Ottomaanse rijk hadden de vrouwen een andere plek dan in Frankrijk. Ze leefden afgesloten en afgezonderd. Toch waren ze een belangrijk onderdeel van het politieke bestel. Ze maakten deel uit van de familiebanden binnen het paleis en aangezien deze familiebanden belangrijk waren binnen de harem en de basis vormden van de Ottomaanse politiek, speelden de vrouwen indirect toch een politieke rol. Binnen de harem was er een hiërarchie en machtsstructuur te vinden die vergelijkbaar waren met die binnen het mannelijke deel van het hof. Hierdoor had de harem een interne politiek. Weliswaar draaide het bij het regeren van het rijk niet om de vrouwen die aanwezig waren binnen het paleis, maar ze waren wel een onmisbare factor.

II. Verdieping

Als leider van een land had een heerser verschillende relaties met zowel mannen als vrouwen. Welke invloed de vrouwen van de Franse en Ottomaanse heerser hadden en hoe dit verschilde tussen de vrouwen en de twee rijken, wordt in de volgende hoofdstukken onderzocht.

3. Een lustrelatie met de heerser

3.1 Achtergrond van de maîtresse en concubine

Het was geen ongezien fenomeen dat een heerser vrouwen had puur voor zijn plezier. In Frankrijk was het gewoon dat de koningen dankbaar gebruik maakten van bereidwillige dames. Door de samenvoeging van het hof van de koning met dat van de koningin in de vijftiende eeuw en omdat hij niet meer constant op reis was, groeiden de kansen voor de koning om een vaste relatie met zijn maîtresse op te bouwen. Tijdens de heerschappij van koning Charles VII (1403-1461) was de aanwezigheid van een maîtresse zo gewoon dat deze rol een erkend onderdeel vormde van de hofstructuur. Door de jaren heen nam het aanzien van de favoriete maîtresse toe. Anne de Pisseleu d'Heilly, de maîtresse van koning François I was de eerste voor wie grote invloed en prestige mogelijk was.⁸³ Omdat het geen geïnstitutionaliseerde positie was, verschilde de mate van invloed en prestige wel per maîtresse. Niettemin was het, door het prestige en de mogelijkheid om invloed uit te oefenen, een begerenswaardige positie in de vroegmoderne tijd.

De maîtresses waren vrouwen van adel die aan het hof kwamen als onderdeel van de hofhouding van één van de vrouwelijke familieleden van de koning, vaak die van de koningin of de koningin moeder. Via hun meesteres kwamen ze in contact met de koning.⁸⁴ Anne de Pisseleu is hier een goed voorbeeld van. Ze was de dochter van Guillaume de Pisseleu d'Heilly, een edelman aan het hof van koning Louis XII (1462-1515). Rond 1525 kreeg Anne de Pisseleu een positie binnen de hofhouding van Marie de Luxembourg, een hoge edelvrouw, waarna ze opklom tot de hofhouding van Louise de Savoie (1476-1531), de moeder van koning François I.⁸⁵

---

⁸³ G. Chaussinand-Nogaret, *La vie quotidienne des femmes du Roi : d'Agnès Sorel à Marie-Antoinette* (Parijs, 1990) 11.

⁸⁴ Campbell Orr, *Queenship in Europe 1660-1815*, 7.

⁸⁵ R.J. Knecht, *Francis I* (Cambridge, 1982) 195.

Als een meisje vanwege haar uiterlijke kenmerken een potentiële maîtresse was, deden haar vrienden en familie er alles aan om haar in de kijker te spelen bij de koning.⁸⁶ Vrienden en familieleden van de maîtresse hoopten dat ze via hun relatie met deze vrouw gebruik konden maken van haar invloed en macht aan het hof. Hierbij speelde het patronagesysteem van het Franse hof een grote rol. Zo gebruikten haar kennissen en familie hun macht en invloed om voor haar een positie in de huishouding van de koningin of koningin moeder te regelen. Om maîtresse te worden was het niet altijd nodig om een positie in de hofhouding van een vrouwelijk familielid van de koning te hebben. In het geval van Madame de Maintenon (1635-1719) ontstond haar relatie met koning Louis XIV doordat zij voor zijn bastaarden zorgde.⁸⁷

Hoewel een koning vaak meerdere maîtresse tegelijkertijd had, was er in de zestiende en zeventiende eeuw vaak duidelijk één favoriete maîtresse aan te wijzen.⁸⁸ Een favoriet behield deze positie tot de koning zijn oog op iemand anders liet vallen. Zo werd Anne de Pisseleu in 1526 een maîtresse van koning François I, terwijl op dat moment Françoise de Foix (ca. 1495-1537) nog zijn favoriete maîtresse was. Langzaamaan begon de affectie van de koning voor Anne de Pisseleu te groeien, totdat ze in 1527 Françoise de Foix had vervangen.⁸⁹ Het moment dat de maîtresse ook de favoriet van de koning werd, was een belangrijke ommekeer in haar leven. Hiermee veranderde haar positie en werd het mogelijk om een van de machtigste personen van het rijk te worden. Als maîtresse bleef een vrouw haar functie binnen het paleis, bijvoorbeeld als hofdame van de koningin, overigens gewoon uitoefenen.

Voor Ottomaanse vrouwen betekende de promotie tot concubine een groei van hun status binnen de harem. In zijn werk schets Britse diplomaat Paul Rycaut (1629-1700) een duidelijk beeld van de Ottomaanse harem:

---

⁸⁶ O. Chaline, 'The Kingdoms of France and Navarre: The Valois and Bourbon Courts c.1515 - 1750' in J. Adamson (ed.) *The Princely Courts of Europe: Ritual, Politics and Culture under the Ancient Regime 1500 – 1750* (Londen, 1999) 76.

⁸⁷ M. Bryant, 'Partner, matriarch, and minister; Mme de Maintenon of France, clandestine consort, 1680-1715' in C. Campbell Orr (ed.), *Queenship in Europe 1660-1815 : the role of the consort* (Cambridge, 2004) 80.

⁸⁸ Chaussinand-Nogaret, *La vie quotidienne des femmes du Roi*, 13.

⁸⁹ D. Potter, 'Politics and faction at the court of Francis I: The duchesse d'Etampes, Montmorency and the dauphin Herni', *French History*. 21, 2 (2007) 127-146, 130.

“Here an army of virgins make it the only study and business to their life to obtain the single nod of invitation to the bed of their great master.”⁹⁰

Hoewel Rycaut nooit zelf binnen de harem is geweest en dat zijn gegevens gebaseerd zijn op mondelinge overleveringen, klopt zijn reconstructie in essentie wel. Het statement van Rycaut is enigszins overdreven wat betreft het leger van maagden, maar voor een slaaf was een uitnodiging van de sultan levensveranderend. Het was een belangrijke stap richting rijkdom, vrijheid, invloed en macht. In het boek van Peirce wordt dit beeld ook bevestigd. Zij verklaart dat seks met de sultan met name kansen bood als het resulteerde in een zwangerschap.⁹¹

Op het moment dat een slaaf gekozen was door de sultan werd ze door haar medeslaven gereedgemaakt voor de avond. Ze werd gewassen, gekleed, geparfumeerd en mooi gemaakt. Vervolgens werd ze naar de kamer van de sultan geleid. Naast de bevrediging van de sultan, dienden sommige concubines ook een ander doel. Concubines werden vaak als een politiek geschenk aan de sultan gegeven.⁹² Het gebruik van concubines had dus op twee fronten voordelen voor een sultan. Het was goed voor zijn politieke relaties en positief voor zijn privéleven.

3.2 De invloed van de maîtresse en de concubine

In de eerste plaats was de functie van een maîtresse of concubine de seksuele behoeftes van de heerser te bevredigen, maar vaak had hij ook behoefte aan een luisterend oor en gezelschap. Beide rollen waren niet geïnstitutionaliseerd binnen de hoven. De macht van de maîtresse en concubine en hun invloed werd bepaald door het vertrouwen van de heerser en in hoeverre het hof hun positie accepteerde. Doordat de maîtresses en de concubines een intieme band met de heerser hadden, werd het voor hen mogelijk om verschillende aspecten van het hof en de regering te beïnvloeden.

3.2.1 Aanzien

De intieme relatie met de heerser zorgde voor een groot aanzien voor de maîtresse en concubine. Franse maîtresses hadden aanzien zowel in binnen- als buitenland. Aanzien was de

---

⁹⁰ P. Rycaut, *The present state of the Ottoman Empire*, herdruk van de Londen 1668 ed. (New York, 1971) 38.

⁹¹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 30.

⁹² Walthall, *Servants of the Dynasty*, 13.

spil van het patronage systeem. Dit aanzien binnen het hof werd op verschillende manieren vergroot, bijvoorbeeld door deelname in ceremonies. Ceremonies en rituelen waren binnen het hof de manier waarop de hiërarchie werd uitgebeeld. De plaats van een persoon met betrekking tot de koning werd zichtbaar gemaakt voor de aanschouwer. Voor sommige maîtresses was het mogelijk om in de ceremonies van het hof erkend te worden. Diane de Poitiers (1499-1566), de favoriete maîtresse van koning Henri II (1519-1559), is hier een goed voorbeeld van. In september 1548 arriveerde zij samen met Henri II in Lyon. Op het moment dat het paar Lyon binnen reed, was de gehele route naar de koninklijke residentie versierd met slingers waarop de ‘H’ van Henri en de ‘D’ van Diane geborduurd waren.⁹³ Uit deze behandeling blijkt dat ook buiten het hof Diane de Poitiers als een belangrijk onderdeel van de dynastie werd gezien. Dit betekende overigens niet dat dit een gewoonte was in het Franse rijk.

Wat wel gebruikelijk was binnen het Franse hof, was de verstrekking van verschillende beloningen. Het verstrekken van beloningen was een manier van de koning om loyale edelen te bedanken voor hun diensten en de band tussen heerser en hoveling sterk te houden. Vanwege haar affectie en toewijding aan de koning, ontving ook de favoriete maîtresse verschillende beloningen. Een veel voorkomende beloning was het ontvangen van adellijke titels. Zo kregen Anne de Pisseleu en haar man in 1533 van koning François I de provincie Étampes, waarna hij hen twee jaar later verhief tot hertog en hertogin.⁹⁴ Koning Louis XIV gaf Françoise d'Aubigné in 1675 de titel marquise de Maintenon, waardoor ze bekend kwam te staan als Madame de Maintenon.⁹⁵

Een ander soort beloning ontving Diane de Poitiers toen Henri II de troon besteeg. Hij gaf haar een kroningscadeau, iets wat normaliter alleen voor de koningin bestemd was.⁹⁶ Deze vormen van beloningen diende aan de hovelingen en leden van de koninklijke familie aan te geven dat de maîtresses een onmiskenbare positie in het leven van de koning innamen. Daarmee steeg het aanzien van de maîtresses binnen en buiten het hof.

Ook steeg het aanzien van deze vrouwen doordat ze op een publiekelijke manier een onderdeel van het leven van de koning waren. Een beroemd voorbeeld hiervan is de gebeurtenis rondom de entree in Parijs van de nieuwe vrouw van koning François I, Eleanor

---

⁹³ R.J. Knecht, *Catherine de' Medici* (Londen, 1998) 40.

⁹⁴ Knecht, *Francis I*, 195.

⁹⁵ Bryant, ‘Partner, matriarch, and minister’, 80.

⁹⁶ Knecht, *Catherine de' Medici*, 35.

d'Autriche (1498-1558), in 1530. In een brief aan koning Henri VIII van Engeland, beschrijft Sir Francis Bryan de situatie als volgt:

*'On the day when the queen entered Paris, he rode to a house where Hely [Anne de Pisseleu d'Heily] was, and set her before him in an open window, talking two hours with her in sight of all the people.'*⁹⁷

Deze gebeurtenis wordt ook door historicus Arthur Dickens aangehaald om te bewijzen hoe weinig interesse François in Eleanor had vanwege Anne de Pisseleu.⁹⁸

Ook historicus Robert Knecht haalt deze brief aan in zijn werk om aan te tonen dat de voorkeur van François I niet bij Eleanor d'Autriche lag, maar bij zijn maîtresse.⁹⁹ Uit deze bron valt niet alleen de voorkeur van François I af te leiden, maar ook de acceptatie van de maîtresse door de regering en de onderdanen van het rijk. Door te weigeren zijn nieuwe vrouw te verwelkomen maar in plaats daarvan plezier te hebben met zijn maîtresse en door dit op een publieke manier te doen, namelijk voor een open raam, gaf hij een duidelijk signaal af aan zowel zijn onderdanen als zijn nieuwe vrouw over de positie van zijn maîtresse. Anne de Pisseleu was en bleef ondanks zijn huwelijk zijn geliefde en vertrouweling.

Het aanzien van de maîtresses buiten het hof overschreed zelfs de landsgrenzen. Door middel van buitenlandse diplomaten die gevestigd waren binnen het Franse hof werden andere grootmachten op de hoogte gesteld van de invloedrijke positie van een maîtresse. Hierdoor werden deze vrouwen een toegangspoort voor buitenlandse diplomaten en heersers tot de Franse koning. Dit contact vond plaats door middel van correspondenties en door audiënties met de maîtresse.¹⁰⁰

Ook de Ottomaanse concubine genoot aanzien binnen het hof en het land. Als 'geliefde' van de sultan steeg ze binnen de hiërarchie van de harem. De concubine kreeg meer verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld doordat ze niet langer in de waskamer hoefde te werken maar de verantwoordelijkheid over de juwelen had. Ook was het mogelijk dat de concubine bediendes toegewezen kreeg.

Busbecq noemt in zijn brieven nog een reden waarom het zo belangrijk was voor deze vrouwen om, ook al was het maar voor even, het bed met de sultan te delen:

---

⁹⁷ Sir Francis Bryan to King Henry VIII, 23 March 1531, *St. P.*, vii, 288.

⁹⁸ Dickens, *The Courts of Europe*, 117.

⁹⁹ Knecht, *Francis I*, 237.

¹⁰⁰ Chaussinand-Nogaret, *La vie quotidienne des femmes du Roi*, 19.

*'Concubines may either be purchased or acquired in war, and when they are tired of them there is nothing to prevent them of sending them to the slave market and selling them. They obtain their freedom if they bear children.'*¹⁰¹

Het is gedeeltelijk waar wat Busbecq beschrijft. Door kinderen van de sultan te baren was het niet meer mogelijk om verkocht te worden. Leslie Peirce geeft aan dat dit niet betekende dat ze vanaf het moment dat ze moeder waren, vrij waren om te gaan en te staan waar ze wilden. De concubines waren nog steeds een onderdeel van de harem en verplicht de sultan te dienen. Pas bij het overlijden van de sultan werden deze vrouwen vrij van slavernij.¹⁰² De reden hiervoor was dat in het Ottomaanse rijk alle kinderen van de sultan, ongeacht de afkomst van de moeder, lid waren van de koninklijke familie. Hoewel hun moeder een slaaf was, werden de kinderen vrij geboren.

Doordat de sultan geen bastaarden had, konden alle zonen aanspraak maken op de troon. Seks kon hierdoor niet puur plezier zijn. Het gevolg ervan kon namelijk de toekomst van het rijk beïnvloeden. Omdat seks en de dynastie nauw met elkaar verbonden waren, was er in het Ottomaanse rijk sprake van een voortplantingsbeleid.¹⁰³ De kern van dit beleid was dat voor alle vrouwen gold dat ze niet meer dan één zoon mochten baren. Dochters waren wel toegestaan, maar op het moment dat een concubine de sultan een zoon schonk, mocht ze geen kinderen meer krijgen. Dit betekende dat haar seksuele relatie met de heerser voorbij was en ze vanaf nu een postseksuele status had. Vanwege de vele genealogische gaten in de documenten is het moeilijk met zekerheid vast te stellen vanaf wanneer dit beleid ingevoerd werd, maar het is aannemelijk dat vanaf het midden van de vijftiende eeuw dit gebruik werd ingevoerd.¹⁰⁴ Ook niet geheel duidelijk is of dit beleid uniek is voor het Ottomaanse rijk of dat het ook gebruikelijk was in andere islamitische rijken.

Volgens Peirce was de reden voor dit beleid dat de moeder van de prins zijn belangrijkste bondgenoot was in de strijd om de troon. Het was gebruikelijk dat de zonen van de sultan met hun volwassenheid de heerschappij over een provincie toegezegd kregen. Ze verlieten het paleis in Istanbul om zich in hun nieuwe stad te vestigen. Hun moeder vergezelde hen hierbij en ondersteunde haar zoon bij zijn nieuwe taken. Ze was verantwoordelijk voor zijn training en opleiding tot potentiële sultan.¹⁰⁵ Als een moeder twee

---

¹⁰¹ Busbecq, *The Turkish Letters*, 118.

¹⁰² Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 30.

¹⁰³ *Ibidem*, 3.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 42.

¹⁰⁵ Clot, *Suleiman the Magnificent*, 218.

zonen had, zou ze tussen haar zonen moeten kiezen waardoor één van twee geen kans zou maken op de troon.¹⁰⁶

Op het moment dat een concubine moeder werd groeide haar aanzien binnen de harem. Niet alleen kon ze niet meer worden verkocht, ook kreeg ze een eigen appartement en haar eigen bediendes. Ze veroverde hiermee een permanente positie binnen het hof. Haar status en prestige werden nog groter als de concubine een zoon had gebaard en ze niet langer seksueel actief was. Haar nieuwe postseksuele status zorgde ervoor dat ze zowel in het vrouwelijke als in het mannelijke deel van het paleis gerespecteerd werd. Ze mocht zich vrijer bewegen door bijvoorbeeld de grenzen van de harem te overschrijden.

3.2.2 Beïnvloeding van carrières

Ondanks hun grotere aanzien, hadden de Ottomaanse concubines weinig tot geen invloed op de verdeling van functies. Dit in tegenstelling tot de Franse maîtresses. Aan het Franse hof van de vroegmoderne tijd was de reputatie van een edele van cruciaal belang. In de zestiende en zeventiende eeuw was het hof dermate gegroeid dat het niet meer mogelijk was voor alle edelen om persoonlijk contact met de koning te hebben. Voor een goede functie aan het hof was het daarom belangrijk dat er positieve verhalen over hem aan de koning werden verteld. De maîtresse was één van de personen die dat soort verhalen aan de koning vertelde. Op die manier kon ze de carrière van een edelman maken of breken.

Een goed voorbeeld hiervan is het machtsverlies van Anne de Montmorency, de minister van buitenlandse zaken van koning François I. In het artikel van David Potter wordt deze kwestie tussen Montmorency en Anne de Pisseleu uitgebreid besproken. Op het moment dat de Pisseleu haar positie als favoriete maîtresse bemachtigde, was Montmorency de favoriete minister van de koning. François I vertrouwde volledig op Montmorency en er was niemand binnen het hof die meer invloed of macht had. Naarmate de band tussen de Pisseleu en François I groeide, nam ook de rivaliteit tussen de Pisseleu en Montmorency toe. Anne de Pisseleu kon haar macht niet optimaliseren zolang Montmorency de favoriete minister was. Hiervoor zaten ze te veel in elkaars vaarwater. De Pisseleu kon alleen maar afwachten totdat er een deukje in het vertrouwen van François I in Montmorency zou komen.

Dit gebeurde toen Montmorency er in 1535 niet in slaagde de beloofde voorwaarden op papier te krijgen tijdens de vredesonderhandelingen met keizer Charles V van het Habsburgse rijk. Door deze fout daalde hij in het aanzien van koning François I. Dit was de

---

¹⁰⁶ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 44.

ultieme mogelijkheid voor Anne de Pisseleu om de macht van Montmorency te verkleinen en haar macht te vergroten. Ze gebruikte dit voorval als bewijs voor de onbekwaamheid en onbetrouwbaarheid van Montmorency als minister en al helemaal als favoriet. De Pisseleu schetste een negatief beeld van Montmorency bij de koning. Het wantrouwen van koning François I richting Montmorency groeide. Montmorency accepteerde dit niet zomaar. Er ontstond getouwtrek om het vertrouwen en de aandacht van koning François I. Het patronagesysteem speelde hierbij een belangrijke rol. Het hof raakte verdeeld tussen de aanhangers van Montmorency en die van de Pisseleu. Uiteindelijk was de positie van Anne de Pisseleu sterker en was het voor Montmorency niet meer mogelijk om aan te blijven als minister. Het machtsvacuüm dat ontstond door de verdwijning van Montmorency was de kans voor Anne de Pisseleu. Zij nam zijn plek als favoriet van de koning in en ze werd een van de meest invloedrijke personen van het hof.¹⁰⁷

De maîtresses konden er voor zorgen dat iemand in diskrediet bij de koning kwam, maar ook het tegenovergestelde was mogelijk. Knecht geeft in zijn boek over François I aan dat in 1541 Montmorency zijn positie aan het hof probeerde te redden door in de gunst van Anne de Pisseleu te komen.¹⁰⁸ De invloed van de Pisseleu was zelf zo groot dat de zus van François haar hulp nodig had. Zo blijkt uit een brief die de zus van koning François I, Margaretha van Navarra (1492-1549), in 1540 aan een vriend schreef. Zij had de hulp van Anne de Pisseleu nodig om weer in een goed blaadje bij haar broer te komen, nadat Montmorency haar opzettelijk in diskrediet had gebracht.¹⁰⁹

Anne de Pisseleu was in de jaren veertig van de zestiende eeuw zo invloedrijk, dat geen hoveling meer om haar heen kon. De afgevaardigde van Engeland, Lord William Howard, gaf in 1541 in een brief aan koning Henry VIII een overzicht van wie er wel en niet de gunst van de koning had. Over Anne de Pisseleu schrijft hij dat de Pisseleu:

‘..I Bears all the stroke now about the king.’¹¹⁰

Volgens Howard was van alle aanwezigen aan het hof, de Pisseleu degene waar de koning het meest naar luisterde. Het belang voor hoveling om de gunst van de Pisseleu te hebben wordt ook door Knecht benadrukt. Volgens hem was het voor een hoveling van cruciaal belang om een goede band met de Pisseleu te hebben. De gunst van Anne de Pisseleu zou een garantie

---

¹⁰⁷ Potter, ‘Politics and faction at the court of Francis I’, 127-129.

¹⁰⁸ Knecht, *Francis I*, 300.

¹⁰⁹ Potter, ‘Politics and faction at the court of Francis I’, 136.

¹¹⁰ Howard to King Henry VIII, *St. P.*, viii, 606.

zijn voor een band met de koning.¹¹¹ Deze twee bronnen bewijzen hetzelfde: binnen het hof kon de Pisseleu andermans carrière zowel positief als negatief beïnvloeden.

De beïnvloeding van carrières was niet alleen mogelijk door middel van het overbrengen van goede of slechte verhalen, maar ook door de koning te helpen met het verdelen van functies. Het versterken van de positie van familieleden en vrienden was een belangrijk instrument van de Franse koninklijke maîtresse.¹¹² Zo was Anne de Pisseleu degene die het personeel had gekozen voor de hofhouding van prins Charles, de zoon van koning François I.¹¹³ Diane de Poitiers zorgde ervoor dat haar neven een aanstelling als bisschop bemachtigden. Daarnaast werd haar schoonzoon dankzij haar invloed maarschalk van het Franse leger en de gouverneur van Normandië.¹¹⁴ Uit de bronnen blijkt dat de favoriete maîtresse binnen het patronagesysteem een ideale positie had.

3.2.3 Beïnvloeding van politieke beslissingen

Ook kon het vertrouwen van de heerser er voor zorgen dat de maîtresses en concubines invloed hadden op de politieke besluitvorming, bijvoorbeeld doordat ze toegang kregen tot politieke bijeenkomsten. Door aanwezig te zijn bij belangrijke vergaderingen was een vrouw op de hoogte van grote beslissingen. Hoewel het niet heel gebruikelijk was dat een vrouw onderdeel uitmaakte van de raad of de divan, kon ze wel de heerser steunen in het maken van zijn beslissing. Dit gold voor zowel het Franse als het Ottomaanse rijk.

In het Franse rijk was Anne de Pisseleu de eerste favoriete maîtresse die met haar positie zeer invloedrijk was binnen het hof. Uit verschillende bronnen blijkt hoe groot haar invloed op koning François I en de Franse regering was. Knecht beschrijft in zijn werk over het leven van koning François I dat de liefde tussen François I en Anne de Pisseleu een verslavende werking had op de koning. Zij aanbad hem en hij vertrouwde haar volledig.¹¹⁵ Ze werd een onmiskenbaar onderdeel van zijn regering en volgens Knecht werd ze omschreven als de ware voorzitter van de raad van de koning.¹¹⁶ In het artikel van David Potter over het hof van koning François I komt ook naar voren dat Anne de Pisseleu vanaf 1540 onderdeel

---

¹¹¹ Knecht, *Francis I*, 340.

¹¹² Chaline, 'The Kingdoms of France and Navarre', 76.

¹¹³ Potter, 'Politics and faction at the court of Francis I', 130.

¹¹⁴ Kettering, 'The Patronage Power of Early Modern French Noblewomen', 836.

¹¹⁵ Knecht, *Francis I*, 411.

¹¹⁶ Knecht, *Francis I*, 300.

uitmaakte van zijn koninklijke raad en als het hoofd van die raad werd beschouwd.¹¹⁷ Potter geeft aan dat vanaf 1545 de Pisseleu een belangrijk onderdeel uitmaakte van de politieke beleidsvorming van Frankrijk zowel op nationaal als internationaal niveau. Vanaf 1541 hield zij audiënties met buitenlandse afgezanten zoals de pauselijke afvaardiging.¹¹⁸ Naarmate de koning verzwakte, nam de macht van de Pisseleu toe. Aan het einde van de heerschappij van François had Anne de Pisseleu zich ontwikkeld tot een bekwaam diplomaat.

Ook Diane de Poitiers, de opvolgster van Anne de Pisseleu, had een sterke band met haar koning. In zijn werk over het leven van Catherina de' Medici (1519-1589), de vrouw van koning Henri II, geeft Knecht aan dat Henri II één derde van zijn dag in het gezelschap van zijn favoriete maîtresse doorbracht.¹¹⁹ Dit betekende ook dat Diane de Poitiers aanwezig was bij politieke gelegenheden. Hoewel ze niet actief participeerde in het overleg, hadden haar aanwezigheid en invloed op Henri II effect op de politieke besluitvorming. Haar mening was belangrijk voor Henri II.¹²⁰ Ook Sharon Kettering wijdt in haar artikel over de macht van vrouwen van adel in de vroegmoderne tijd aandacht aan de invloed van Diane de Poitiers. Kettering stelt dat de Poitiers gedurende de gehele heerschappij van Henri II van grote invloed was op zijn politieke besluitvorming.¹²¹ De Franse historicus Guy Chaussinand-Nogaret gebruikt de invloed van Diane de Poitiers om aan te geven dat de macht van de favoriete maîtresse de landsgrenzen kon overstijgen. De Poitiers bemiddelde namelijk tussen binnenlandse en buitenlandse diplomaten in het oorlogsbeleid van Frankrijk.¹²²

Toch was Madame de Maintenon waarschijnlijk de maîtresse met de meeste politieke macht. Haar machtige positie werd in belangrijke mate veroorzaakt door haar ongebruikelijke carrière aan het hof. In het essay van Mark Bryant uit de bundel van Clarissa Campbell Orr wordt de carrière van Maintenon duidelijk uitgelegd. In tegenstelling tot de andere maîtresses is Maintenon in 1684 met koning Louis XIV getrouwd. In juli 1683 overleed koningin Marie-Thérèse, de eerste vrouw van Louis XIV. Met haar dood was het mogelijk voor de koning om een nieuw huwelijk te sluiten. Zijn keus voor Maintenon was verassend. Het was namelijk veel aannemelijker dat hij opnieuw een dynastiek huwelijk zou sluiten om zo de positie van

---

¹¹⁷ Potter, 'Politics and faction at the court of Francis I', 133.

¹¹⁸ Ibidem, 143.

¹¹⁹ Knecht, *Catherine de' Medici*, 38.

¹²⁰ Ibidem, 38.

¹²¹ Kettering, 'The Patronage Power of Early Modern French Noblewomen', 836.

¹²² Chaussinand-Nogaret, *La vie quotidienne des femmes du Roi*, 19.

Frankrijk te versterken.¹²³ Daarnaast werd Maintenon met haar 49 jaar als veel te oud beschouwd. Het huwelijk is nooit publiekelijk bekend gemaakt, waardoor Maintenon niet de status van koningin heeft gekregen.¹²⁴ Vandaar dat ze in dit onderzoek als maîtresse wordt beschouwd en niet als koningin.

De rol van Maintenon zat tussen die van koningin en maîtresse in. Hierdoor was het mogelijk om zowel invloed op de koning uit te oefenen als op zijn ministers. Ze was op een discrete en gepaste manier aanwezig bij alle aangelegenheden. Zo was het niet ongebruikelijk dat Maintenon in een hoekje van de ruimte stilletjes zat. Hierdoor nam ze niet actief deel aan de vergadering, maar was haar aanwezigheid en invloed wel merkbaar. Net als de Pisseleu werd Maintenon gezien als de werkelijke premier van de regering van Louis XIV.¹²⁵ Hoewel ze vanwege haar streng religieuze achtergrond niet geloofde in de betrokkenheid van vrouwen bij het regeren van een land, ontkwam Maintenon er niet aan. Doordat Louis XIV aan het einde van zijn leven de dood van zijn zonen moest verwerken, ging hij snel achteruit. Hij trok zich terug in de vertrekken van Madame de Maintenon en liet de staatszaken aan haar over. Al gauw correspondeerde en vergaderde ze persoonlijk met afgevaardigden uit Spanje, het Habsburgse rijk, Engeland, de Nederlanden, Venetië en Polen.¹²⁶ In 1700 werden twee doorslaggevende vergaderingen over de Spaanse successieoorlog in haar vertrekken gehouden.¹²⁷ Naast de diplomatie, correspondenties en audiënties met internationale afgevaardigden, speelde ze ook een belangrijke rol binnen de kerk. Door Maintenon's religieuze achtergrond was ze hierbij erg betrokken.¹²⁸

Haar religieuze achtergrond was ook belangrijk bij haar persoonlijke project. Van Louis XIV kreeg Maintenon toestemming en de middelen om een school op te richten voor meisjes van minder fortuinlijke afkomst. Hier werden ze opgeleid tot ontwikkelde jonge dames.¹²⁹ Het was voor vrouwen acceptabel om zich in de gebieden van religie en scholing te mengen aangezien gedacht werd dat dit hun deugdzaamheid zou vergroten. Toch bewijst de oprichting van haar school hoeveel vrijheid Maintenon kreeg van Louis XIV en ook de mate waarin de regering en de overige hoveling haar invloed en aanwezigheid tolereerden.

---

¹²³ Bryant, 'Partner, matriarch, and minister', 82.

¹²⁴ Ibidem, 77.

¹²⁵ Campbell Orr, *Queenship in Europe 1660-1815*, 9.

¹²⁶ Bryant, 'Partner, matriarch, and minister', 97.

¹²⁷ Ibidem, 89-91.

¹²⁸ Ibidem, 93.

¹²⁹ Madame de Maintenon, *Letters of Madame de Maintenon. Translated from French* (Londen, 1772) x.

Voor de Ottomaanse concubine lag dit moeilijker. De gewone concubine had wat macht betreft een ondergeschikte positie binnen het Ottomaanse hof. In aanzien en invloed werd ze voorbijgestreefd door de favoriete concubine die in hoofdstuk vier behandeld zal worden. Leslie Peirce geeft ook aan dat de gewone concubine niet binnen het politieke spel werd erkend. Haar positie was nog te kwetsbaar en nietszeggend binnen de hiërarchie van het hof om aanspraken te kunnen maken op autoriteit. Pas als een vrouw de favoriete concubine van de sultan werd of een zoon baarde, werden ze als legitieme politieke actor geaccepteerd.¹³⁰

3.3 De bedreigingen voor de maîtresse en concubine

Hoewel de koninklijke maîtresse in Frankrijk en de concubine aan het Ottomaanse hof status en invloed hadden, was het in beide rijken ook een onzekere positie. Om de begerenswaardige positie te behouden was voor deze vrouwen de affectie en vertrouwen van de heerser de sleutel. Er heerste veel rivaliteit onder de maîtresses. Deze rivaliteit draaide niet alleen om de aandacht van de koning, maar ook om de positie binnen het hof en het patronage systeem.

Dit was het geval bij Anne de Pisseleu en Diane de Poitiers. Er zijn verschillende bronnen die over de onderlinge verhouding tussen de twee vrouwen rapporteren. Zo schrijft Habsburgse diplomaat Don Diego Hurtado de Mendoza aan keizer Karel V over de vete tussen de twee vrouwen:

*'Quarrels between the Dauphin's mistress and Mme de Etampes'*¹³¹

Dit schrijft hij vanuit Istanbul, waar hij op dat moment gevestigd was en in een brief over de groeiende dreiging voor het Habsburgse rijk vanwege het bondgenootschap tussen Frankrijk en het Ottomaanse rijk. Hierbij bespreek hij ook de situatie aan het Franse hof. Deze bron geeft aan hoe wijd verspreid de onenigheden tussen De Poitiers en de Pisseleu waren en dat het als belangrijke informatie werd beschouwd. De bekendheid van de problemen tussen de twee maîtresses is niet verwonderlijk aangezien de vrouwen hun rivaliteit volgens het artikel van David Potter openlijk binnen het hof tentoonspreiden en andere edelen erin betrokken.¹³² Dit gebeurde door middel van het patronage systeem. De twee maîtresses waren gelijktijdig aanwezig aan het hof. Beide vrouwen probeerden een zo groot mogelijke en invloedrijke

---

¹³⁰ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 284.

¹³¹ Don Diego Hurtado de Mendoza to Emperor Charles V, 29 Sept 1541, *St. P.*, 593.

¹³² Potter, 'Politics and faction at the court of Francis I', 130.

achterban voor zichzelf te creëren om hun positie te versterken. Terwijl koning François I nog leefde, had Anne de Pisseleu de prominentste positie binnen het hof. Toch trok de Pisseleu uiteindelijk aan het kortste eind want met de dood van François I werd ze door de nieuwe koning Henri II van het hof verbannen. Als Henri II's maîtresse werd Diane de Poitiers de nieuwe dominante vrouw binnen het hof.¹³³

Het was ook mogelijk dat een koning zijn favoriete maîtresse inruilde voor een andere vrouw. Voor een nieuwe maîtresse was het een uitdaging om de aandacht van de koning volledig op zichzelf te richten. Vaak was echter de aanwezigheid van de voorgangster nog voelbaar. Ook was het lastig voor haar om anderen ervan te overtuigen dat zij de nieuwe favoriete maîtresse was. Een voorbeeld hiervan wordt gegeven in een brief van John Chamberlain aan Duc. Carleton in 1600. Hij beschrijft het liefdesleven van koning Henri IV (1553-1610). Na de mededelingen over het nieuwe huwelijk van de koning wijdt hij ook uit over de maîtresse van Henri IV:

*'His mistresss, Mdll. d'Entragrague [Catherine d'Entragues (1579-1633)] is with child, but does not passes his affections as superlatively as his last love [Gabrielle d'Estrées (1571-1599)].'*¹³⁴

Zelfs het feit dat d'Entragues het kind van de koning droeg, was niet voldoende om John Chamberlain van haar plaats naast Henri IV te overtuigen.

Naast de overige maîtresses was ook de koningin een geduchte tegenstander van de favoriete maîtresse. Voor de koningin was het vernederend dat ze de koning met deze vrouwen moest delen. Daarnaast concurreerden de maîtresse en de koningin ook om een sterke achterban aan het hof. De status van de maîtresse bleef in de zestiende en zeventiende eeuw groeien waardoor het voor de leden van het hof zeer aantrekkelijk was om zich bij de maîtresse aan het sluiten. Elke kans die de koningin had om de maîtresse op haar plaats te zetten werd daarom aangegrepen. Een voorbeeld hiervan was dat Diane de Poitiers niet aanwezig was bij het sterven van koning Henri II. Toen hij op 30 juni 1559 gewond raakte tijdens een vredestoernooi, verbood koningin Catherina de Medici Diane de Poitiers toegang tot de kamer van de koning.¹³⁵

Als een maîtresse de toewijding van de koning had, betekende dat niet dat ze op haar lauweren kon rusten. De aandacht van de koning kon gemakkelijk en om verschillende

---

¹³³ Knecht, *Francis I*, 424.

¹³⁴ John Chamberlain to Duc. Carleton, 5 March 1600, *St. P.*, 408

¹³⁵ Knecht, *Catherine de' Medici*, 57-58.

redenen verdwijnen. Het doel van een maîtresse was haar relatie met de koning zo sterk mogelijk te houden, want op het moment dat de maîtresse zijn affectie verloor kwam haar positie in gevaar.

Op het moment dat de koning niet langer interesse had in zijn minnares of als de heerser kwam te overlijden, betekende dit dat de vrouwen van het paleis verbannen werden. In het geval van Anne de Pisseleu gebeurde dit na het overlijden van koning François I door zijn troonopvolger Henri II.¹³⁶ Diane de Poitiers was hier de stuwende kracht achter, aangezien zij het machtsvacuüm dat de Pisseleu achterliet op het Franse hof op kon vullen. Hoewel Diane de Poitiers zeer machtig was, restte haar hetzelfde lot als haar voorgangster. Met de dood van koning Henri II werd zij per direct verwijderd van het hof.¹³⁷ Dit gebeurde niet door de nieuwe koning maar door de weduwe van Henri II, Catherina de Medici. Koningin Catherina kon haar grote rivale eindelijk uit de weg ruimen.

De positie van de maîtresse aan het Franse hof was een kwetsbare en onzekere. In het Ottomaanse rijk was de positie van de concubine vergelijkbaar. Ook daar was er complete afhankelijkheid van de voorkeur van de heerser en was de concurrentie tussen de concubines groot. Een verschil tussen het Ottomaanse en het Franse rijk was het lot van de vrouwen op het moment dat de heerser overleed. In het Ottomaanse rijk verschilden de mogelijkheden voor de concubines bij het overlijden van de sultan. De moeders van alleen dochters van de sultan hadden een keuze. Of ze mochten een vooraanstaande Ottomaanse man kiezen om mee te trouwen, of ze verhuisden naar het oude paleis in Bursa waar ze hun oude dag doorbrachten. De Ottomaanse concubines waren volledig aan de sultan toegewijd en zagen het als een degradatie om te hertrouwen. Hun voorkeur ging hierdoor meestal uit naar het oude paleis. Moeders van zonen hadden geen keus vanwege hun postseksuele status. Ze verhuisden per definitie naar het oude paleis in Bursa. De enige omstandigheid waarin een vrouw aan dit lot kon ontsnappen was als haar zoon de nieuwe sultan werd.

Zowel de Franse maîtresse als de Ottomaanse concubine waren niet weg te denken uit het functioneren van het hof. Doordat ze een unieke relatie met de heerser hadden, was hun macht, hoe instabiel en onzeker deze ook was, opvallend en een belangrijk onderdeel van de dynastie.

---

¹³⁶ Knecht, *Francis I*, 424.

¹³⁷ Knecht, *Catherine de' Medici*, 58.

4. De koningin en de favoriete concubine

4.1 Achtergrond van de koningin en de favoriete concubine

Van de drie posities van vrouwen die in dit onderzoek worden besproken, spreekt de rol van de koningin het meest tot de verbeelding. Zeker in het Westen is de koningin een onmisbaar onderdeel van de monarchie. Het was gebruikelijk dat de Franse koningin door middel van een interdynastiek huwelijk naar Frankrijk werd gehaald. Ze was een jonge buitenlandse prinses die binnen het Franse hof haar macht en autoriteit moest vestigen zonder de steun van de koning. Catherina de' Medici was veertien toen ze vanuit Italië naar Frankrijk verhuisde. Ze was het nichtje van paus Clement VII. De Franse koning François I hoopte met het huwelijk tussen Catherina en zijn zoon Henri de banden tussen het pausdom en Frankrijk te versterken. Kort na het huwelijk overleed paus Clement waardoor de status van Catherina afnam tot een meisje van relatieve afkomst.¹³⁸ Hierdoor keurden de Franse hovelingen het huwelijk op grote schaal af en werd het nog complexer voor de jonge buitenlandse prinses om zich binnen het Franse hof te manifesteren. De primaire taak van de koningin was het baren van gezonde zonen en een bijdrage leveren aan de autoriteit van de heerser.¹³⁹ De ontwikkeling van een liefdevolle relatie met de koning was ondergeschikt aan deze primaire taak.

De status van koningin van Frankrijk bracht wel bepaalde rechten en privileges mee. De rol van de koningin was institutioneel ingebed in het Franse hof. Omdat de Europese prinsessen vanaf hun geboorte voorbereid werden op hun rol als toekomstige koningin en al onderdeel waren van een hof, waren ze onlosmakelijk met de politiek verbonden.¹⁴⁰ Zelfs in hun nieuwe rijk was de loyaliteit aan hun vaderland sterk en ze maakten van elke gelegenheid gebruik om een bijdrage te leveren aan de voorspoed van hun thuisland. Hun connecties met het vaderland werkten ook in het voordeel van Frankrijk. De Franse onderdanen verwachtten

---

¹³⁸ Knecht, *Catherine de' Medici*, 28.

¹³⁹ B. S. Anderson, J. P. Zinseer, *A History of their Own, women in Europe from Prehistory to the Present* (Londen, 1989) 37.

¹⁴⁰ M. S. Sánchez, *The empress, the queen, and the nun : women and power at the court of Philip III of Spain* (Baltimore, 1998) 5.

dat hun koningin al haar mogelijkheden gebruikte om de positie van Frankrijk te versterken.¹⁴¹ Tussen Frankrijk en vaderland, liefde en zakelijk, en formeel en informeel had de koningin van Frankrijk een lastige positie aan het hof waarbij ze veel moest, maar weinig kon.

Het gebruik van interdynastieke huwelijken voor het staatshoofd was tot aan de vijftiende eeuw ook in het Ottomaanse rijk gebruikelijk.¹⁴² In het begin was het Ottomaanse rijk nog geen internationale grootmacht. Om politieke banden te versterken, was het gebruikelijk dat de sultans met christelijke prinsessen trouwden. Toen de Ottomanen in de vijftiende eeuw invloedrijker werden, ging de voorkeur van de sultans uit naar prinsessen met een moslimachtergrond. Hoewel deze vrouwen de ‘koninginnen’ van de sultan waren, mochten ze niet zijn kinderen baren. De reden hiervoor lag in de troonopvolging van de Ottomanen. Als deze nieuwe ‘koningin’ een zoon zou baren, kon hij in de strijd om de troon gebruikmaken van de diplomatieke connecties van zijn moeder. Hierdoor zou het een ongelijke strijd worden tussen hem en de andere prinses.¹⁴³

Zonder een reproductieve functie, waren de buitenlandse prinsessen aanvankelijk vooral handig voor de diplomatieke banden. Toen het Ottomaanse rijk, halverwege de vijftiende eeuw, superieur werd aan de omringende landen was de verbintenis door middel van een interdynastiek huwelijk niet meer nodig.¹⁴⁴ De concubines konden de taken van de officiële vrouw overnemen en waren minder veeleisend. Ze hadden geen politieke verbondenheid of internationale loyaliteit en omdat ze niet officieel getrouwd waren met de sultan, hoefden ze ook niet als koningin behandeld te worden. Daarnaast zou volgens sommigen het rijk minder kwetsbaar zijn zonder koningin. In zijn eerste brief aan Nicholas Michault, een oude studievriend, geeft de Habsburgse afgevaardigde Busbecq bijvoorbeeld een overzicht van de situatie in het Ottomaanse rijk. Daarin beschrijft hij waarom de Ottomaanse sultans van het officiële huwelijk af waren gestapt. Busbecq beschrijft dat het na Bajazet I (1389-1402) niet meer gebruikelijk was om te trouwen:

‘Bajazet, having been defeated and having fallen, together with his wife, into the hands of Tamerlane, underwent many intolerable sufferings, but there was nothing which he regarded as more humiliating than the insults and affronts to which his wife was subjected before his very eyes.’¹⁴⁵

---

¹⁴¹ Sánchez, *The empress, the queen, and the nun*, 5.

¹⁴² Goodwin, *The private world of Ottoman women*, 121.

¹⁴³ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 44.

¹⁴⁴ *Ibidem*, 29.

¹⁴⁵ Busbecq, *The Turkish Letters*, 29.

Zonder een wettelijke vrouw konden deze vernederingen een sultan bespaard worden. De vernedering van een slaaf zou voor de sultan minder erg zijn dan de vernedering van zijn koningin. Peirce ziet deze gebeurtenissen niet als reden voor het afschaffen van het huwelijk. Volgens haar is de perceptie dat de vernedering van een echtgenote erger is dan de vernedering van een slaaf een westerse interpretatie. Voor de Ottomaanse sultan was het ook vernederend als zijn heilige harem werd geschaad, of hij nou met de concubines getrouwd was of niet. Volgens Peirce was het financiële aspect van een huwelijk meer een motivatie voor de Ottomanen om niet langer met adellijke vrouwen te trouwen.¹⁴⁶ De bruidschat was omvangrijk en aangezien de Ottomaanse concubines voor het nageslacht zorgden, niet de moeite van het spenderen waard. Daarnaast hadden de concubines die moeder waren van een prins een belangrijkere positie binnen het hof dan de officiële vrouw van de sultan.

De rol van de favoriete concubine kwam het dichtst in de buurt bij die van koningin. De favoriete concubine had bovendien zowel de mogelijkheid om de kinderen van de sultan te baren, als om een persoonlijke band met de heerser te hebben. Vandaar dat de favoriete concubine van de sultan in dit hoofdstuk behandeld wordt en haar positie zal worden vergeleken met die van de Franse koningin.

Hoewel niet gebruikelijk, toch was er wel een geval in deze periode waarin het Ottomaanse rijk een koningin kende. In 1534 trouwde sultan Süleyman I namelijk met zijn favoriete concubine Hürrem (ca. 1500-1558).¹⁴⁷ En met dit huwelijk begon haar indrukwekkende carrière. Tot aan haar dood zou zij grote invloed op Süleyman I en het bestuur van het rijk uitoefenen. Zo was ze degene die Süleyman I had overgehaald de vrouwelijke harem naar het Topkapi paleis te verhuizen. Daarnaast was zij de eerste moeder die niet meeging met haar zoon naar zijn provincie om hem te ondersteunen. Süleymans affectie voor Hürrem was zo groot, dat hij met haar een monogaam bestaan leidde.¹⁴⁸

Hürrem was berucht om haar invloed op de sultan. In veel bronnen uit die tijd wordt ze negatief afgeschilderd. Zo beschrijft Busbecq dat ze Süleyman I zo ver kreeg met haar te trouwen door te weigeren het bed met hem te delen, totdat ze officieel getrouwd waren.¹⁴⁹ In het boek van Franse historicus en Turkije-specialist André Clot, *Suleiman the Magnificent: The Man, His Life, His Epoch* (New York, 1992), staat beschreven hoe ze de sultan liet geloven dat zijn oudste zoon, Mustafa, geboren bij een andere concubine, een bedreiging voor

---

¹⁴⁶ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 38.

¹⁴⁷ Ibidem, 62.

¹⁴⁸ Ibidem, 58-59.

¹⁴⁹ Busbecq, *The Turkish Letters*, 118.

hem was. Ze haalde Süleyman I over zijn mannen de opdracht te geven Mustafa te vermoorden.¹⁵⁰ De vraag is natuurlijk in hoeverre dit beeld van Hürrem waarheidsgetrouw is. Vanwege het grote mysterie dat omtrent de harem bestond is het waarschijnlijk dat veel van de blinde vlekken rondom Hürrem met onwaarheden werden ingevuld. Op basis daarvan is het mystieke personage ‘Roxolana’, zoals Hürrem in de westerse wereld bekend staat, ontstaan. Pas in de negentiende en twintigste eeuw is het wetenschappelijke beeld van Hürrem bijgesteld.¹⁵¹ Daaruit bleek dat ze zeker veel invloed had op de sultan en zijn beleid, maar dat ze niet zo kwaadaardig was als veel bronnen doen geloven.

De macht van Hürrem werd zowel daarvoor als daarna door geen enkele vrouw geëvenaard.¹⁵² Niet alleen om die reden komt zij veelvuldig voor in dit hoofdstuk, maar ook omdat zijn het startschot gaf voor ‘het sultanaat van de vrouwen’. Zij heeft het pad van invloed en macht vrijgemaakt voor alle vrouwen na haar.

4.2 De invloed van de koningin en de favoriete concubine

4.2.1 Aanzien

De macht en invloed van de koningin en de favoriete concubine begon bij het aanzien dat zij hadden binnen het hof. Een belangrijke bijdrage hieraan leverde het baren van de kinderen. Op het moment dat een Franse koningin zwanger was, veranderde haar positie binnen het hof. De zwangerschap kon ze ook gebruiken om haar band met de koning te versterken. Haar kwetsbare situatie kon voor meer aandacht van de koning zorgen.¹⁵³ Hierdoor kon hun band groeien. Als de koningin er niet in slaagde een geschikte troonopvolger te baren, kon dit tot een dynastieke crisis leiden. Het betekende namelijk dat de kroon doorgegeven zou worden aan een ander mannelijk familielid van de koning.

De Ottomaanse concubines voelden dezelfde druk als de Franse koninginnen om zonen op de wereld te zetten, alleen was het voor de voortgang van de dynastie minder essentieel omdat elke vrouw een toekomstige sultan kon baren. Voor de concubine zelf was het wel van groot belang, want het baren van een zoon betekende de mogelijkheid om valide

---

¹⁵⁰ Clot, *Suleiman the Magnificent*, 158.

¹⁵¹ G. Yermolenka, ‘Roxolana: “The Greatest Emperess of the East”’, *The Muslim World*. 95 (2005) 231-248, 232.

¹⁵² Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 58.

¹⁵³ Sánchez, *The empress, the queen, and the nun*, 177.

sultan te worden. Hoewel de concubines de kinderen van de sultan baarden en daarmee dus de moeder waren van de mogelijke troonopvolger, hadden ze niet dezelfde rechten als een koningin in Frankrijk.¹⁵⁴ Ze waren namelijk niet institutioneel ingebed en waren voor hun privileges volledig afhankelijk van de sultan.

Het baren van kinderen was ook de manier om de favoriete concubine van de sultan te worden. Vaak werd deze plek ingenomen door de moeder van de oudste zoon van de sultan, maar dat was geen vast gegeven. Hürrem was bijvoorbeeld niet de moeder van de oudste zoon van Süleyman I maar slaagde er wel in de positie van favoriete concubine te bemachtigen. Ook wist Hürrem het ‘één moeder-één-zoon’-principe te doorbreken. In totaal baarde zij voor Süleyman vijf zonen en één dochter.¹⁵⁵ Mogelijke reden voor deze breuk met traditie is het feit dat Süleyman I in 1521 twee van zijn drie zonen had verloren. Om er zeker van te zijn dat de Ottomaanse troon door een zoon van hem geërfd zou worden, werd Hürrem misschien de uitzondering op de regel.¹⁵⁶ Het is echter aannemelijker dat de affectie van Süleyman I voor Hürrem zo groot was dat hij haar meer kinderen niet wilde ontzeggen.

Een ander aspect waar Hürrem veel aanzien mee verwierf, was de patronage van gebouwen. Doordat gebouwen en instituten te stichtten in hun eigen naam, konden de vrouwen aan de onderdanen laten zien dat ze een significant onderdeel van de dynastie waren. De Ottomaanse vrouwen drukten op deze manier hun stempel op de stad. Dit gebeurde door een moskee, plein of ander publiek gebouw in hun naam te bouwen. Hierdoor is de naam van Hürrem op vele plekken in Istanbul te vinden. De concubines die na Hürrem aan het hof verschenen waren iets bescheidener in hun patronage. Zij beperkten zich tot donaties aan moskeeën in plaats van ze in hun eigen naam te laten bouwen.¹⁵⁷

In Frankrijk was het ook voor de koninginnen mogelijk om gebouwen op te richten en scholen te stichten, zoals ook al in hoofdstuk drie is aangekaart. Voorwaarde hierbij was wel dat de gebouwen van religieuze aard moesten zijn. Voor de koninginnen in het Franse rijk was religie de toegang tot veel soorten van macht.¹⁵⁸ Religie werd namelijk geacht de deugdzaamheid en de kuisheid van de vrouw te benadrukken. Door geassocieerd te worden met deze eigenschappen kreeg een koningin een betere reputatie en meer aanzien. Voor de Franse koningin was haar ceremoniële bijdrage ook een statusverhogende factor. Hierdoor

---

¹⁵⁴ Walthall, *Servants of the Dynasty*, 13.

¹⁵⁵ Yermolenka, “The Greatest Empress of the East”, 233.

¹⁵⁶ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 60.

¹⁵⁷ *Ibidem*, 281.

¹⁵⁸ Campbell Orr, *Queenship in Europe 1660-1815*, 20.

werd ze aan haar onderdanen tentoongesteld als een wezenlijk onderdeel van de dynastie: de gemalin van de koning. In het Ottomaanse rijk was deze vorm van gezag verwaarloosbaar, voornamelijk omdat de favoriete concubine in de harem leefden, die afgesloten was van de buitenwereld.

Toch bleef het aanzien van de favoriete concubine niet beperkt tot de muren van de harem. Uit de verschillende bronnen blijkt dat de reputatie van de favoriete concubines zich uitstreckte to ver buiten de grenzen van het Ottomaanse rijk. Neem bijvoorbeeld *The negotiations of Sir Thomas Roe*. In een brief uit 1624 over de relaties binnen het paleis schrijft hij over Multi Kadin (ong. 1647-1715), de favoriete concubine van sultan Mehmet IV (1642-1693):

*I have recived advertisement, (the truth wereof is very probable)... That the sultana hath hearkened to a treaty of peace with Spaine.*¹⁵⁹

Hij beweert ook dat zij veel contact had met Europese grootmachten. Het valt te betwijfelen in hoeverre Multi Kadin ook daadwerkelijk invloed had op de vredesonderhandelingen, maar het geeft wel aan dat haar positie en eventuele invloed het vermelden in Roe's brief waard waren. Ook Hürrem stond erom bekend dat ze een belangrijke toegang tot de sultan voor buitenlandse grootmachten was. Uit haar correspondentie blijkt dat ze onder andere een nauwe briefwisseling onderhield met koning Sigismund II August van Polen.¹⁶⁰ Voor de koninginnen van Frankrijk was het vanzelfsprekend dat zij enige politieke correspondentie hadden met buitenlandse hoven. Dit was onderdeel van hun geringe politieke takenpakket. Vaak waren dit echter meer formaliteiten dan dat de koninginnen gebruikt werden om iets gedaan te krijgen bij de koning, vanwege haar gebrek aan een intieme relatie met de koning.

4.2.2 Beïnvloeding van carrières

De vaak slechte relatie tussen de Franse koning en zijn koningin had een negatief effect op haar macht en invloed. Het gebrek aan een liefdevolle band van vertrouwen en respect met de koning zorgde ervoor dat de mate waarin zij de heerser kon beïnvloeden minimaal was. In de zestiende en zeventiende eeuw was de invloed van een koningin op haar koning wat betreft de functieverstrekking binnen het hof verwaarloosbaar.

---

¹⁵⁹ T. Roe, *The negotiations of Sir Thomas Roe in his embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628* (Ann Arbor, 2002) 266.

¹⁶⁰ Yermolenka, "The Greatest Emprise of the East", 240.

Hierdoor was het hanteren van de informele structuren aan het vreemde hof een uitdaging. Het versterken van haar positie was niet eenvoudig. Ze was niet gewend aan de Franse normen en waarden van het hof en werd als buitenlandse prinses met wantrouwen door de Franse hovelingen geobserveerd. Haar belangrijkste troef binnen het patronagesysteem was haar hofhouding. Dit was namelijk voor de koningin een van de enigste manieren om wel functies te verdelen en zo de positie van haar cliënten kon bevorderen. In het Ottomaanse rijk hadden de favoriete concubines ook een aantal dienaren tot hun beschikking. Het blijft alleen onduidelijk hoe groot dat aantal was en of zij ook de vrijheid hadden om deze posities naar eigen inzicht te verdelen. Ook de invloed van de favoriete concubines op het patronagesysteem blijft onduidelijk door het gebrek aan bronnen.

Door hun relatie met de sultan was het wel mogelijk dat de favoriete concubines de functieverdelingen van de sultan konden beïnvloeden. Ook konden ze waarschijnlijk op deze manier hun bondgenoten laten profiteren van de relatie met de sultan. Het is aannemelijk dat de favoriete concubines op deze vlakken dus invloed konden uitoefenen. Toch blijven het aannames op basis van waarschijnlijkheid want harde bewijzen zijn er niet.

4.2.3 Beïnvloeding van politieke beslissingen

Voor de favoriete concubine was het door haar intieme relatie met de sultan mogelijk om invloed op politieke beslissingen uit te oefenen. In de praktijk bleek deze vorm van invloed in Frankrijk voor de koningin veel moeilijker realiseerbaar. Zo was de politieke invloed van Catherina de' Medici tijdens de regeringsperiode van koning Henri II te verwaarlozen. Voor politiek advies en steun was zij overbodig, aangezien zijn maîtresse Diane de Poitiers deze positie al had ingenomen voordat Catherina de' Medici ten tonele verscheen. Hij had voldoende aan Diane en zijn ministers.¹⁶¹

Hetzelfde gold voor Eleanor d'Autriche, de vrouw van koning François I. Knecht haalt verschillende correspondenties aan waaruit blijkt dat Eleanor en François geen intieme relatie hadden. Om dit aan te tonen gebruikt hij de briefwisseling tussen de Engelse correspondent Francis Bryant en de Engelse koning Henry VIII uit 1531. Volgens Bryant deelden de twee zelden het bed en sprak de koning nauwelijks openlijk tot zijn koningin. Daarnaast had François I ook niet de moeite genomen een banket te organiseren ter ere van Eleanor, iets wat volgens de etiquette wel gebruikelijk was.¹⁶² Ook in de correspondentie uit 1533 tussen

---

¹⁶¹ Knecht, *Catherine de' Medici*, 34.

¹⁶² *State papers of Henri VII*, II vols. (Londen, 1830-52), in Knecht, *Francis I*, 237.

Marguerite van Navarre met de Engelse edelman de graaf van Norfolk, komt de relatie van François en Eleanor naar voren. Marguerite bevestigt dat de koning zijn bed twee jaar later nog steeds niet deelt met zijn vrouw.¹⁶³ De situatie verbeterde niet naarmate de jaren verstreken. Eleanor ontving van François alle gunsten en privileges waar ze recht op had vanwege haar rang, maar een plek in zijn hart was haar niet gegund.¹⁶⁴

Hoewel de institutionele inbedding van de positie van de favoriete concubine veel slechter was dan die van de koningin in Frankrijk, had de favoriete concubine meer mogelijkheden om de sultan te beïnvloeden bij zijn politieke besluiten. Hürrem heeft op dit vlak het meeste bereikt. Het vertrouwen dat sultan Süleyman I in Hürrem had, was groter dan het vertrouwen in zijn ministers.¹⁶⁵ Dit bleek met name tijdens de afwezigheid van Süleyman. Als de sultan Istanbul moest verlaten, werd Hürrem zijn politieke vertrouweling aan het hof. Zij was zijn ogen en oren en speelde alle gebeurtenissen binnen het paleis aan hem door.¹⁶⁶ Het vertrouwen van de sultan gaf een concubine een unieke positie aan het hof en dat was de bron van haar invloed.

Hürrem was niet de enige favoriete concubine met invloed op de politieke besluitvorming. Volgens Rycaut was de favoriete concubine van sultan Mehmet IV, Multi Kadin, van grote invloed op het beleid van het rijk:

*'In the time of sultan Mahomet the whole government of the Empire rested on Multi Kadin, a young audacious women...so that nothing was left to the counsel and order of the visier and gave seniors, but was first to receive approbation and authority from her, the cabinet counsels were held in the secret apartments of the women and there were proscriptions made, officers discharged, or ordained as were most proper to advance the interest of this Femine Government.'*¹⁶⁷

De uitspraken die Rycaut hier doet zijn indrukwekkend. De waarschijnlijke invloed van deze favoriete concubine was ook al door Thomas Roe genoemd. Hierdoor is het aannemelijk dat Multi Kadin een belangrijke spil was binnen de Ottomaanse regering van Mehmet IV.

Nog een voorbeeld van een invloedrijke concubine is Safiyā Sultana (ca.1550-1603), de favoriete concubine van Murat III (1546-1595). Historicus Andre Clot beschrijft hoe zij via

---

¹⁶³ *Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII*, ed. J. S. Brewer, J. Gairdner and R. H. Brodie, 21 vols. (London, 1862-1910) in in Knecht, *Francis I*, 238.

¹⁶⁴ Dickens, *The Courts of Europe*, 117.

¹⁶⁵ Yermolenka, "The Greatest Emperess of the East", 237.

¹⁶⁶ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 63-64.

¹⁶⁷ Rycaut, *The present state of the Ottoman Empire*, 10.

Murat het Ottomaanse rijk regeerde aan het eind van de zestiende eeuw.¹⁶⁸ Doordat de invloed van de favoriete concubines zowel in de werken van Clot, Roe en Rycaut naar voren komen, is het aannemelijk dat de concubines op een informele manier zeer invloedrijk konden zijn.

Hoewel in beide rijken zelfregerende koninginnen in de zestiende en zeventiende eeuw niet voorkwamen, was er wel een manier voor een vrouw om op een directe manier politieke macht uit te oefenen. Dit kon als ze als regentes werd aangesteld. Hiermee kon een vrouw in naam van de koning heersen als de koning hier zelf niet toe in staat was, omdat hij zich in het buitenland bevond, ziek was of als hij nog minderjarig was. Als regentes werd de koningin of koningin moeder nauwkeurig begeleid door de adviseurs van de koning. Ook werd er speciaal een raad geformeerd om haar bij te staan en de besluitvorming te sturen. De duur en de diepgang van haar regeringsperiode werden beperkt door de nog aanwezige regering.¹⁶⁹ In Europa was het geen ongewoon fenomeen dat er regentessen waren. Tussen de vierde en de twintigste eeuw waren er in Europa 157 vrouwelijke regentessen.¹⁷⁰ In het Franse rijk zijn er in de periode van de zestiende en zeventiende eeuw echter niet veel koninginnen geweest die deze mogelijkheid kregen. Alleen Marie-Thérèse d'Autriche (1638-1683), de vrouw van koning Louis XIV werd in de zeventiende eeuw als regentes geïnstalleerd. Reden hiervoor was dat de koning in 1667, 1672 en 1678 vanwege oorlogen niet zelf kon regeren. Dit was een zeldzame situatie voor het Franse rijk. In de meeste gevallen was het voor de koning mogelijk om op afstand zijn zaken redelijk te regelen met extra ondersteuning van zijn ministers.

Ook in het Ottomaanse hof was het mogelijk dat een vrouw namens de sultan kon regeren. Het werd wel zo veel mogelijk vermeden om vrouwen deze vorm van macht te geven, maar onmogelijk was het niet. Voor Hürrem was het bijvoorbeeld wel mogelijk om een actievare rol in het staatsbestuur te spelen als de sultan niet aanwezig was. Omdat de raadsleden van Süleyman I hem vaak vergezelden op zijn reizen, kwamen veel staatszaken op Hürrem aan.¹⁷¹ Daarnaast was zij ook verantwoordelijk voor de verspreiding van de brieven van Süleyman aan de overige familieleden. Deze vorm van macht was alleen een optie als de favoriet het vertrouwen van de sultan had en genoeg respect genoot.

---

¹⁶⁸ Clot, *Suleiman the Magnificent*, 216.

¹⁶⁹ Campbell Orr, *Queenship in Europe 1660-1815*, 8.

¹⁷⁰ Calvi, *Women Rulers in Europe*, 5.

¹⁷¹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 65.

4.3 De bedreigingen voor de koningin en de favoriete concubine

De koningin in Frankrijk en de favoriete concubine in het Ottomaanse rijk hadden beiden binnen hun rijk een status als de metgezel van de heerser. Er waren verschillende factoren die de inhoud van deze positie konden beïnvloeden. Het zwakke punt voor de koningin van Frankrijk was haar positie binnen het hof. Als buitenlandse prinses werd ze niet vertrouwd door haar hovelingen en de koning liet de koningin veelal haar eigen boontjes doppen. Toch had de Franse koningin vanwege haar institutionele inbedding een gevestigde positie binnen de dynastie met het bijbehorende aanzien en status. Voor de Ottomaanse favoriete concubine was het omgekeerde het geval. Ze werd door zowel haar mannelijke als vrouwelijke hovelingen getolereerd als een politieke actor en kon profiteren van de macht van de sultan. Maar omdat haar positie niet institutioneel was ingebed, was het gevaar voor haar vooral dat de sultan op haar uitgekeken raakte.

Ondanks deze tegenovergestelde posities hebben de Franse koningin en de Ottomaanse favoriete concubine een overeenkomst in de bedreigingen, namelijk het gevaar van concurrentes gold voor beide posities. In het Franse rijk werd de koningin vaak overschaduwd door de maîtresse van haar man. Ondanks haar formele inbedding in het hof was het voor de koningin lastig concurreren met de maîtresse. Aangezien zijn behoefte al vervuld werden door zijn maîtresse was het niet eenvoudig voor de koningin om een liefdevolle band met de koning op te bouwen.

Voor de Ottomaanse favoriete concubine vormde elke vrouw een bedreiging voor haar positie. Daarnaast waren er aan beide hoven ook veel mannelijke favorieten en ook zij konden soms een bedreiging vormen. Zo wordt aangenomen dat Hürrem zich zeer bedreigd voelde door de groot vizier van Süleyman I, Ibrahim. Süleyman had met Ibrahim een diepgaande vertrouwensband. Hij was zijn favoriete minister en had veel macht binnen het Ottomaanse leger. Twee favorieten was zowel voor de onderdanen als Hürrem te veel. Hürrem zou haar invloed op de sultan gebruikt hebben om Ibrahim in een slecht daglicht te plaatsen. Dit ging zelfs zo ver dat Süleyman Ibrahim uiteindelijk in 1536 liet executeren.¹⁷²

---

¹⁷² Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 74.

5. De koningin moeder en de valide sultan

*“All good and all bad came from the queen mother”*¹⁷³

Zowel in het Franse als in het Ottomaanse rijk speelde het moederschap in een belangrijke rol. In de bundel van Anne Walthall, *Servants of the Dynasty palace women in world history* (Los Angeles, 2008) wordt duidelijk dat de moeder van de heerser een grote rol speelde in het leven van haar zoon.¹⁷⁴ Het krijgen van potentiële troonopvolgers opende veel deuren. Dit was de manier voor een vrouw om na de dood van de heerser een belangrijke positie aan het hof te behouden. De vraag is op welke manier ze hun positie verstevigden en hoe ze invloed konden uitoefenen.

5.1 Achtergrond van de koningin-moeder en de valide sultan

Op het moment dat de koningin weduwe werd in het Franse rijk, veranderde haar positie aan het hof drastisch. Haar functie als koningin verdween, maar als koningin-moeder gingen er nieuwe deuren voor haar open en werd haar status vergroot. Als moeder van de koning werd ze één van de meest gerespecteerde personen aan het hof. Daarnaast werd ze dankzij haar band met haar zoon geaccepteerd als een politieke actor. Beïnvloeding van haar zoon was meestal gemakkelijker dan het beïnvloeden van haar man. De persoonlijke band met haar man was vaak afwezig, maar een warme relatie met haar zoon was in de meeste gevallen vanzelfsprekend.

In het Ottomaanse rijk was de functie van de valide sultan een fundamenteel onderdeel van de troonopvolging. Doordat de zonen van de sultan allemaal een andere moeder hadden, was de concurrentie tussen de prinsen zowel letterlijk als figuurlijk moordend. In deze strijd was de moeder van een prins zijn betrouwbaarste bondgenoot. Haar taak was ervoor te zorgen dat haar zoon zo goed mogelijk getraind en voorbereid was om de troon te veroveren en het rijk te besturen. De druk was hoog, want mocht ze hier niet in slagen dan zou dit de dood van

---

¹⁷³ Venetiaanse ambassadeur Paolo Contarini, merkte dit op in 1583 over Nurbanu, de moeder van sultan Murat II (1404-1451). Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, vii.

¹⁷⁴ Walthall, *Servants of the Dynasty*, 3.

haar zoon betekenen en zou zij verbannen worden naar het oude paleis in Bursa.¹⁷⁵ Als haar zoon eenmaal op de troon zat, bleef zij een belangrijk onderdeel van het hof. Familiebanden vormden namelijk de basis van de structuur aan het Ottomaanse hof. Binnen deze structuur was de positie van de moeder onaantastbaar.¹⁷⁶ Doordat zij een grote bijdrage leverde aan zijn verovering van de troon, bleef de band tussen de sultan en zijn moeder ook belangrijk tijdens zijn regering. Door de reorganisatie die in de zestiende eeuw in het Ottomaanse rijk plaatsvond, werd de positie van de valide sultan versterkt. Met name de verhuizing naar het Topkapi paleis vergrootte haar macht, aangezien ze zich nu in het hart van de regering van het rijk bevond. Ze kon haar zoon hierdoor op een directe manier ondersteunen bij het regeren. De moeder van de sultan was de op één na machtigste persoon van het rijk.¹⁷⁷ Deze positie ging gepaard met veel respect van zowel het mannelijke als het vrouwelijke deel van het paleis. Door haar postseksuele status werd het geaccepteerd dat de valide sultan zich ook buiten de muren van de harem bevond. Ontmoetingen met raadsleden werden vergemakkelijkt. Het respect dat de valide sultan ontving, gaf haar de vrijheid om de macht die deze positie met zich meebracht optimaal te benutten. Haar autoriteit oversteeg de grenzen van de harem en van het land.

5.2 De invloed van de moeder van de heerser

Als moeder hadden vrouwen een unieke positie aan het hof. De vertrouwensband met haar zoon zorgde ervoor dat ze, net als de maîtresse, de koning kon beïnvloeden in zijn keuzes, zowel privé als politiek. Een voorbeeld hiervan in Frankrijk is Louise de Savoie. Zij had een goede band met haar zoon koning François I en was daardoor, in tegenstelling tot zijn vrouw Eleanor d'Autriche, in staat zijn keuzes te beïnvloeden.¹⁷⁸ Ook de macht van Catherina de' Medici kwam pas tot bloei toen haar zoon de troon besteeg. Zowel de Franse als de Ottomaanse moeder had een stabiele institutionele inbedding binnen de dynastie en het hof. Door een goede band met haar zoon op te bouwen kwam de moeder van de heerser in de kern van het bestuurlijk apparaat.

---

¹⁷⁵ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 48.

¹⁷⁶ Ibidem, 7.

¹⁷⁷ Clot, *Suleiman the Magnificent*, 218.

¹⁷⁸ Ibidem, 117.

5.2.1 Aanzien

Voor de moeder van de heerser was het aanzien dat ze in binnen- en buitenland genoot een belangrijk onderdeel van haar macht en invloed. Als moeder van de heerser had een vrouw in beide rijken eigenlijk automatisch het respect van de onderdanen. Ze was degene die de koning, de door god gekozene, gebaar had. In Frankrijk was haar deelname aan ceremonies een manier om haar aanzien onder haar onderdanen te vergroten. Zo had de koningin-moeder vaak een belangrijke rol bij de kroningsceremonie van haar zoon. Dit was ook het geval bij de kroning van koning Louis XIII (1601-1643). Tijdens deze ceremonie nam zijn moeder Marie de' Medici (1575-1642) een prominente plaats in. Door haar deze plek toe te wijzen, gaf Louis XIII aan dat zijn moeder een fundamenteel onderdeel van zijn hof was.

In het Ottomaanse rijk werd het aanzien van de valide sultan, net als bij de concubines, meer gevestigd door haar patronage van gebouwen. Dit gebruik begon met Nilüfer in de vijftiende eeuw. De moeder van Süleyman I, Hafsa, (ca. 1479-1534) was de eerste concubine die een moskee in haar naam liet bouwen. Daarnaast kreeg ze als eerste een keizerlijke begrafenis, inclusief een eigen tombe naast die van Selim I (1470-1520), de vader van Süleyman I.¹⁷⁹ Door moskeeën, kloosters en andere gebouwen in hun naam op te richten, werden deze vrouwen bekend onder de bevolking. Met name tijdens het 'sultanaat van de vrouwen' was dit een belangrijke troef voor de valide sultan.

Door het aanzien dat de moeders van de heerser hadden, konden ze goed gebruik maken van het patronage systeem. De Franse koningin moeder had door de aanstelling van haar zoon als koning niet langer de beperkingen die ze als koningin ondervond. Ze werd eindelijk in de gelegenheid gesteld om het sociale patronagesysteem te benutten. Door haar relatie met de koning was het mogelijk de positie van de leden van haar achterban te versterken.

De Ottomaanse valide sultan gebruikte haar dochters, schoonzonen, bediendes en slaven om een stabiele achterban te vormen. Dat, in combinatie met haar rijkdom, zorgde ervoor dat ze een belangrijke schakel was binnen het patronage systeem.¹⁸⁰ De valide sultan had een deel van het dynastieke erfgoed tot haar beschikking en kon hierdoor haar eigen positie en die van haar achterban verstevigen.¹⁸¹ Binnen het vrouwelijke deel van het paleis was dit al eerder het geval, maar vanwege haar postseksuele status en de toestemming van

---

¹⁷⁹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 279.

¹⁸⁰ Ibidem, 285.

¹⁸¹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 23.

haar zoon was het nu ook mogelijk om invloed uit te oefenen op het mannelijke deel van het paleis.¹⁸²

Deze invloed beperkte zich niet alleen tot Ottomaanse mannen. Uit de correspondentie van de verschillende valide sultans blijkt hoe groot haar aanzien was, ook op internationaal niveau. De valide sultans vanaf Hürrem hadden veelvuldig contact met buitenlandse ambassadeurs. Op die manier leverde de valide sultan een bijdrage aan het internationale beleid van het rijk.¹⁸³

Hetzelfde gold ook voor de Franse koningin-moeder. Mede dankzij haar internationale connecties onderhield Frankrijk zijn internationale vriendschappen. Vaak was het een vrouw die binnen een rijk en voor de buitenwereld in haar correspondenties aanstuurde op vrede.¹⁸⁴ Aangezien de moeder van de heerser verantwoordelijk was voor een deel van de diplomatieke correspondentie, was het voor zowel het Franse als het Ottomaanse rijk belangrijk dat deze vrouwen een goede reputatie en groot aanzien hadden op nationaal en internationaal niveau. Zonder het aanzien, zou het niet geaccepteerd worden dat de moeder van de heerser zich in deze ‘mannenzaken’ zou mengen.

5.2.2 Beïnvloeding van carrières

Naast het aanzien dat de moeders in binnen- en buitenland genoten, hadden ze ook de mogelijkheid carrières te beïnvloeden en functies te verdelen. De Franse koningin-moeder kon haar hofhouding hiervoor gebruiken. Als ze de zeggenschap over haar hofhouding zelf had, kon ze de functies binnen haar hofhouding verdelen. Zo kon ze ook weer haar positie binnen het patronage systeem versterken. Na de dood van haar man nam de omvang van haar hofhouding wel af in vergelijking met haar jaren als koningin. Desondanks bleef het een belangrijk middel om macht uit te oefenen. Van de koningin-moeder werd het meer geaccepteerd dat ze haar hofhouding zelf samenstelde dan van de koningin. Daarnaast was haar hofhouding een teken van haar status binnen het hof. Ook had de koningin-moeder de mogelijkheid de verdeling van de functies binnen de hofhoudingen van haar kinderen te beïnvloeden, zoals de aanstelling van de kindermeisjes en leermeesters. Ze zoogde de

---

¹⁸² Walthall, *Servants of the Dynasty*, 12.

¹⁸³ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 222.

¹⁸⁴ Crawford, *Perilous performances*, 26.

kinderen niet zelf, maar hield wel het toezicht op de opvoeding van haar kinderen en dus ook op degenen die verantwoordelijk waren voor de opvoeding.¹⁸⁵

Voor de Ottomaanse valide sultan bood de hofhouding nog meer kansen, aangezien ze het hoofd van de harem was.¹⁸⁶ Ze had inspraak in de samenstelling van de gehele harem en invloed op de promoties en ontslagen van de vrouwen. Misschien wel de belangrijkste functies die de valide sultan te verdelen had, waren die van de concubines.¹⁸⁷ Officieel bepaalde de sultan zelf met wie hij het bed deelde. Toch blijkt dat zijn moeder vaak een bepalende factor was. Zij kende de concubines als geen ander. Zonder de gunst van de valide sultan had een meisje geen schijn van kans om concubine te worden. Hiermee bepaalde ze indirect wie kans maakte om haar op te volgen als valide sultan. De bemoeienis met de seksualiteit van haar zoon begon al voordat hij sultan was. Aangezien alle kinderen van de sultan opgenomen werden in de koninklijke familie, waren ook alle kinderen van de prinsen mogelijke troonopvolgers. De moeders van de prinsen waren vanaf het begin dat een prins seksueel actief was, betrokken bij zijn partnerkeuze. Hoewel de moeders van prinsen en de valide sultans zich bewust waren van hun verantwoordelijkheid voor wat betreft de partnerkeuze van hun zoon, waren ze niet altijd even succesvol. Zo beweert Peirce, dat het twijfelachtig is of de moeder van Süleyman I, Hafsa, het eens was met het huwelijk van haar zoon met Hürrem. Ze kon de relatie niet tegenhouden maar het huwelijk wel. Pas na haar dood in 1534 werd Hürrem de officiële vrouw van sultan Süleyman I.¹⁸⁸

5.2.3 Beïnvloeding van politieke beslissingen

Doordat zowel de Franse als de Ottomaanse moeders als politieke actoren door het hof werden geaccepteerd, was het voor hen mogelijk om invloed uit te oefenen op de politieke besluitvorming. Alleen al door de correspondentie die de vrouwen met buitenlandse diplomaten voerden, droegen ze hieraan bij. In het werk van Thomas Roe staat een brief van Sir Branthwaite aan Thomas Roe uit 1624 over de internationale spanningen. Volgens Branthwaite was er een dreiging dat het Franse rijk Italië binnen zou vallen maar dat de koningin moeder, Marie de' Medici, moeder van koning Louis XIII, zich inzette om dit te voorkomen:

---

¹⁸⁵ Crawford, *Perilous performances*, 25.

¹⁸⁶ Inalcik, *The Ottoman Empire*, 86.

¹⁸⁷ Ibidem, 86.

¹⁸⁸ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 62.

*'But I heare from Rome, the queene mother hathe writt to her countryman the pope, that he sholde not conceive anie feare; for she wolde prevaile soe farre with her sonne, that the Frenche armes sholde not come upon this side.'*¹⁸⁹

Hoewel deze bron een indirect bewijs is voor de bemiddeling van Marie de' Medici, geeft het wel aan dat het geaccepteerd was dat de moeder van de koning zich op hoog niveau met het oorlogsbeleid van Frankrijk bemoeide. De reden voor deze acceptatie was het respect dat ze van het hof ontving en het vertrouwen van haar zoon.

Een ander aspect waarmee moeders de toekomst van de dynastie konden beïnvloeden, was de inspraak in koninklijke huwelijken. De beïnvloeding van huwelijken was ook een aspect van macht waar in beide rijken met name de moeders gebruik van konden maken. Het tot stand brengen of verhinderen van een huwelijk kon het verloop van de dynastie beïnvloeden. In het Franse rijk bepaalde dit de dynastieke bondgenootschappen die gesloten werden en de moeder van de prinsen en prinsessen speelde hier een onmisbare rol in. Marie de' Medici was als koningin moeder zeer bekwaam in het beïnvloeden van interdynastieke huwelijken. Zo bewerkstelligde ze in 1615 het huwelijk tussen haar zoon Louis XIII en Anne d'Autriche. Dit huwelijk zou een middel zijn om de vrede tussen Spanje en Frankrijk te behouden. Marie de' Medici op gebruikte het interdynastieke huwelijk dus om de vrede in stand te houden.¹⁹⁰ De beïnvloeding van huwelijken door Marie de' Medici komt ook in het werk van Thomas Roe voor. Volgens een brief van Sir Isake Wake in het werk van Roe was Marie een bepalende factor in het huwelijk van haar zoon Gaston:

*'Florence hath afforded noe matter of consequence; onely towards the latter end of the yeare, a question hath risen about the marrying of the elder sister of the duke; who having beene formerly promised to Edward Farnese the young duke of Parma, hath since, by the queene mother of France, been demanded for the duke of Orleans.'*¹⁹¹

Deze vorm van invloed was gebruikelijk in het Franse rijk voor de moeders van koninklijke kinderen, ook als haar man nog niet overleden was. Het kan is dus een belangrijk machtsmiddel voor zowel de koningin moeder als voor de koningin.

In het Ottomaanse rijk werd alleen het huwelijk van dochters van de sultan gebruikt om de politieke banden te versterken. Ze werden aan vooraanstaande Ottomanen uitgehuwelijkt om zo de regering binnen de familie te houden. Zowel de valide sultan als de

---

¹⁸⁹ Roe, *The negotiations of Sir Thomas Roe*, 281.

¹⁹⁰ Crawford, *Perilous performances*, 99.

¹⁹¹ Roe, *The negotiations of Sir Thomas Roe*, 785.

moeders van deze meisjes konden invloed uitoefenen bij het uithuwelijken van de prinsesjes. Het verschil met het Franse rijk is dat in het Ottomaanse rijk het doel was om door de huwelijken de interne politiek van het hof te verstevigen in plaats van de interdynastieke banden, zoals in Frankrijk. Sinds de sultan niet meer met buitenlandse prinsessen trouwde, waren interdynastieke huwelijken niet meer gebruikelijk in het Ottomaanse rijk.

Het moederschap bracht nog een machtsmogelijkheid met zich mee, namelijk die van het regentschap. Voor de koningin was dit ook mogelijk, alleen was het uitzonderlijk als dit gebeurde. Het regentschap van een koningin-moeder of de valide sultan daarentegen was een veel voorkomend verschijnsel. Een voorbeeld is Louise de Savoie die tussen februari 1525 en maart 1526 regentes was voor haar zoon koning François I. In die periode zat François in gevangenschap bij keizer Charles V van het Habsburgse rijk. Zijn moeder leidde alle onderhandelingen met de keizer om de vrijlating van François I tot stand te brengen. Uiteindelijk tekenden François en Charles een vredesverdrag, waarbij François Bourgondië, de provincie Artois en zijn gebieden in Italië opgaf. In ruil daarvoor kreeg François I de zus van Charles V, Eleanor, als vrouw.¹⁹² Regentschap vanwege de afwezigheid van de koning was één van de twee redenen waarom een vrouw als regentes aangesteld kon worden. Meer gangbaar was de installatie van een koningin-moeder als regentes omdat haar zoon nog minderjarig was. Zo werd Catherina de' Medici in 1560 als regentes geïnstalleerd nadat haar tienjarige zoontje tot koning Charles IX (1550-1574) was gekroond.¹⁹³ Hierdoor kon ze als vrouw het land regeren op een manier die door het hof en het land geaccepteerd werd.

Door als regentes aangesteld te worden kon een koningin-moeder zich binnen de regering vestigen en zo haar macht uitbreiden. Tijdens haar regentschap ontwikkelde ze haar politieke kennis en vaardigheden. Deze eigenschappen, in combinatie met de vertrouwensband met haar zoon, maakte het mogelijk dat de koningin-moeder onderdeel bleef van de regering na haar regentschap. Zo zag koning Charles IX al vanaf jonge leeftijd zijn moeder Catherina als een betrouwbare adviseur. Toen zijn broer Henri III (1551-1589) hem in 1574 opvolgde, bleef Catherina een belangrijk onderdeel van de regering.¹⁹⁴

Hoewel een koningin-moeder als regentes een stabiele positie had binnen de regering, was het geen garantie dat ze altijd invloedrijk zou blijven. Een voorbeeld hiervan is Marie

---

¹⁹² Knecht, *Francis I*, 189.

¹⁹³ Crawford, *Perilous performances*, 24.

¹⁹⁴ Knecht, *Catherine de' Medici*, 273.

de' Medici. Vanaf 1610 regeerde zij het land namens haar zoon koning Louis XIII. Ze werd een onmisbaar onderdeel van de regering, zelfs nadat Louis XIII volwassen was. Zo werd Marie de' Medici tijdens de ceremonie waarbij Louis XIII als zelfstandig vorst werd geïnstalleerd, door haar zoon tot het hoofd van zijn koninklijke raad benoemd.¹⁹⁵ Helaas voor Marie de' Medici eindigde haar band met Louis door onenigheid over het vredesbeleid van Frankrijk. Voor Louis XIII werd de invloed van zijn moeder een obstakel. Hierdoor was de koning op zijn sterfbed in 1643 huiverig om zijn vrouw, Anne d' Autriche, als regentes voor hun minderjarige zoon Louis XIV veel macht te geven. Hij besloot haar invloed te beperken door zijn raad van ministers meer macht te geven dan zijn vrouw.¹⁹⁶

In het Ottomaanse rijk was de valide sultan altijd een onderdeel van de regering van de sultan. Ze werd door de Ottomanen volledig geaccepteerd als politieke actor omdat er de overtuiging heerste dat het advies van de valide sultan waardevol was voor haar zoon en bij kon dragen aan zijn succes.¹⁹⁷ Door middel van een benoeming tot regentes kon een valide sultan nog directer macht uitoefenen. In de eerste helft van de zeventiende eeuw kwam het meerdere malen voor dat een valide sultan als regentes de macht had. Op het moment dat een vrouw als regentes het Ottomaanse rijk regeerde, was zij de machtigste persoon in het land. Afgezien van de zeggenschap over het leger, had een regentes dezelfde macht als de sultan.¹⁹⁸ In het uitoefenen van deze macht stond ze net als de Franse koninginnen, onder strenge begeleiding van de raad van de sultan en de grootvizier. Deze mannen waren zich ervan bewust dat ze met een regentes veel macht uit handen gaven en ze deden er alles aan haar te sturen in haar besluitvorming.

Er zijn verschillende valide sultans die als regentes aangesteld werden. Tijdens het sultanaat van de vrouwen gebeurde dit voor het eerst. Dit was toen Mustafa I (1592-1639) de troon besteeg in 1617. Hij had zowel fysieke als mentale beperkingen waardoor hij niet geschikt werd bevonden. Zijn moeder, Handan, werd als regentes geïnstalleerd maar had nog niet de absolute autoriteit over het rijk. Ze voerde taken uit die alleen door de sultan uitgevoerd konden worden en waarbij delegatie aan ministers dus niet mogelijk was.¹⁹⁹

Voor de volgende regentes was volledige autoriteit wel mogelijk. Dit was Kösem (1589-1651). Zij werd in 1623 als regentes aangesteld toen haar zoon Murat IV (1612-1640)

---

¹⁹⁵ Crawford, *Perilous performances*, 81.

¹⁹⁶ Ibidem, 101.

¹⁹⁷ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 275.

¹⁹⁸ Ibidem, x.

¹⁹⁹ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 248.

tot nieuwe sultan werd benoemd. Deze valide sultan had een bijzondere carrière, zo blijkt uit de bronnen van onder andere Thomas Roe. Roe stelde medediplomaat burggraaf Dudley Carleton op 31 augustus 1623 op de hoogte van de troonbestijging van sultan Murat IV en van de installatie van Kösem als regentes.²⁰⁰ Kösem had al ervaring in het uitvoeren van bestuurlijke taken aangezien ze deze rol ook tijdelijk had vervuld tijdens de heerschappij van haar sultan, sultan Ahmet I. Ook Paul Rycaut spreekt van Kösem als regentes, alleen dan van haar kleinkind, sultan Mehmet IV. Op het moment dat de negenjarige Mehmet de troon besteeg, kreeg Kösem de verantwoordelijkheid om hem hierin bij te staan.²⁰¹ Kösem had de vrijheid het beleid naar eigen inzicht in te vullen. Reden hiervoor was dat Kösem er steeds voor zorgde dat ze een nauw samenwerkte met de groot vizier.²⁰² Op deze manier vulde ze haar beperkingen als vrouw aan met de politieke mogelijkheden van de groot vizier. Kösems positie was zowel gevreesd als gerespecteerd. Uiteindelijk had Kösem een onmiskenbare invloed en macht tijdens drie generaties sultans. Na de dominantie van Kösem nam Turhan Hatice (ca.1628-1683) haar positie over als invloedrijke valide sultan. Zij was de favoriete concubine van Ibrahim I (1615-1648) en kon vanwege Kösem pas invloedrijk worden op het moment dat Kösem in 1651 overleed. Haar zoon Mehmet IV zat toen al drie jaar op de troon maar stond nog onder het toezicht van Kösem. Met de dood van Kösem werd Turhan Hatice als regentes aangesteld.²⁰³ Ze had de absolute macht in het Ottomaanse rijk.

Door de mogelijkheid om als regentes aangesteld te worden, werd het voor zowel de Franse als Ottomaanse moeder mogelijk om naast de beïnvloeding van haar zoon, ook op een directe manier politieke invloed uit te oefenen.

5.3 De bedreigingen voor de moeder van de heerser

Van alle drie de posities die in dit onderzoek behandeld zijn, brengt de positie van de moeder van de heerser de minste gevaren met zich mee. Voor de Franse koningin-moeder was het grootste gevaar dat er andere personen aanwezig waren waar de voorkeur van de heerser naar uit ging, zoals een favoriete maîtresse of een favoriete minister. Een voorbeeld hiervan is de ondergang van de Marie de' Medici. Tijdens de regeringsperiode van koning Louis XIII zag ze

---

²⁰⁰ Roe, *The negotiations of Sir Thomas Roe*, 176.

²⁰¹ Rycaut, *The present state of the Ottoman Empire*, 11.

²⁰² Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 250.

²⁰³ *Ibidem*, 281.

zichzelf als belangrijkste adviseur van haar zoon. Op het moment dat kardinaal Richelieu (1585-1642) zijn intrede deed als favoriete minister van Louis XIII, werd hij haar concurrent. Zijn visie voor Frankrijk wat betreft de oorlog met het Spaanse rijk stond lijnrecht tegenover haar plannen. De koning werd gedwongen te kiezen, en koos voor Richelieu, wat het einde van Marie als belangrijke adviseur voor Louis XIII betekende.²⁰⁴ Marie de' Medici's geval laat zien dat het zelfs voor de koningin-moeder van het grootste belang was dat ze zich bewust bleef van de grenzen van haar mogelijkheden.

Hoewel de valide sultan uiteraard moest investeren in de vertrouwensband met haar zoon, had zij minder te vrezen omdat haar positie een permanent onderdeel was van de regering. De Ottomaanse moeders hadden wel andere bedreigingen. Met name in de aanloop naar de troon en tijdens de strijd tussen de prinses, heerste er veel rivaliteit tussen de verschillende moeders. Voor iedere moeder was het een levensdoel om haar zoon op de troon te krijgen. Elke andere moeder van een zoon was automatisch een vijand. Uit de bronnen blijkt ook dat deze vrouwen allemaal even ambitieus en gemotiveerd waren om samen met hun zoon het land te regeren.²⁰⁵ Ook Peirce beaamt dit, volgens haar was de bloederigste strijd aan het Ottomaanse hof die tussen de vrouwen. Soms ging deze rivaliteit zo ver dat er moorden werden gepleegd. Zo zou Turhan verantwoordelijk zijn voor de dood van haar schoonmoeder Kösem in 1651.²⁰⁶ Zoals eerder genoemd was Kösem vanwege haar uitgebreide ervaring in 1648 tot regentes benoemd voor de zoon van Turhan, Mehmet IV. Turhan voelde zich gepasseerd en vond het tijd dat haar schoonmoeder het stokje aan haar door zou geven, desnoods door middel van haar dood.

De concurrentie tussen Turhan en Kösem was echter uitzonderlijk. De concurrentie tussen moeders verdween normaliter op het moment dat er een nieuwe sultan op de troon zat. De oude valide sultan verhuisde naar het oude paleis in Bursa. Er was immers maar één moeder van de sultan en dus maar één valide sultan. Van concurrentie was dus geen sprake meer.

Zowel in Frankrijk als in het Ottomaanse rijk ontving de moeder van de heerser veel respect en aanzien, en was de mogelijkheid om macht uit te oefenen groot. Van alle posities die een vrouw binnen het hof kon innemen, was die van moeder van de koning of van de sultan het meest stabiel

---

²⁰⁴ Crawford, *Perilous performances*, 90.

²⁰⁵ Roe, *The negotiations of Sir Thomas Roe*, 125.

²⁰⁶ Peirce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty*, 25.

Conclusie

Aan het monarchale hof van de zestiende en zeventiende eeuw was er ondanks de mannelijke dominantie, ook ruimte voor vrouwelijke invloed. Het Franse en Ottomaanse rijk vormden hier geen uitzondering op. De macht die vrouwen konden uitoefenen is onder te verdelen in hun aanzien binnen het hof en het rijk, de beïnvloeding van de carrières van anderen en de mate van invloed op politieke beslissingen. Met name de belangrijkste vrouwen van de heerser zagen kans om deze ruimte te benutten. De vrouwen die de meeste mogelijkheden hadden om invloed uit te oefenen, waren in Frankrijk die van de favoriete maîtresse, de koningin en de koningin-moeder. Voor het Ottomaanse rijk waren het de concubine, de favoriete concubine en de valide sultan. In dit onderzoek is gekeken naar de verschillende machtsmogelijkheden die de verschillende vrouwen binnen deze twee rijken tot hun beschikking hadden en de manier waarop ze deze optimaal konden gebruiken.

De vergelijking tussen de Franse maîtresse en de Ottomaanse concubine laat zien dat het doel van de positie van deze vrouwen in essentie hetzelfde was, namelijk het bevredigen van de seksuele behoeftes van de heerser. Op deze manier ontstond er een intieme band tussen de heerser en deze vrouwen die kon uitgroeien tot liefde. Deze affectie vormde de basis voor de eventuele invloed of macht van een maîtresse of een concubine, aangezien het posities waren zonder geïnstitutionaliseerde macht. Zonder de affectie van de heerser werden de vrouwen met het grootste gemak van het hof verwijderd. Beide posities waren kwetsbaar en onzeker. Er was dan ook op beide hoven veel rivaliteit onder de vrouwen. Ondanks deze overeenkomsten hebben we gezien dat de mogelijkheden om invloed en macht uit te oefenen voor de maîtresse groter waren dan voor de concubine.

De reden hiervoor was het verschil in werking van de twee hoven. Binnen het Ottomaanse hof was de functie van een gewone concubine niet significant genoeg om als politieke actor geaccepteerd te worden. Ze diende de sultan in zijn behoeften maar hij gebruikte haar niet als steunpilaar voor zijn politieke beslissingen. Het baren van kinderen vergrootte haar status en versterkte haar positie, en hierdoor kon haar invloed groeien. Het was alleen onwaarschijnlijk dat deze invloed de muren van de harem overschreed en impact had op de politieke besluitvorming. De kracht van de positie van de concubine was vooral gelegen in een eventuele toekomst als valide sultan.

De maîtresse had dit toekomstperspectief niet, maar haar macht was alles behalve verwaarloosbaar, omdat zowel de koning als het hof haar positie erkenden en respecteerden. Een belangrijk verschil met het Ottomaanse rijk was het patronagesysteem. Aan het Franse hof van de zestiende en zeventiende eeuw vormde het patronagesysteem de basis van de machtsverdeling binnen het hof. Binnen dit systeem waren twee dingen belangrijk: ten eerste een goede reputatie en ten tweede de toegang tot de heerser. De favoriete maîtresse had beide aspecten tot haar beschikking, dankzij de affectie van de heerser. Ze kon de koning beïnvloeden in zijn beslissingen. Deze vrouwen waren, hoewel erkend maar niet geïnstitutionaliseerd aan het Franse hof, een onmiskenbare spil binnen het politieke bestel in Frankrijk. Door hun nationale en internationale invloed had de maîtresse de mogelijkheid het Franse politieke beleid mede vorm te geven.

De concubines van het Ottomaanse rijk konden minder gemakkelijk een vergelijkbare invloed bereiken. Zolang ze niet de favoriete concubine waren, was de beïnvloeding van de heerser minimaal. Als een vrouw concubine werd steeg haar status binnen de harem doordat ze bediendes kreeg toegewezen en ze een taak met meer verantwoordelijkheid kreeg, maar haar invloed op hof- en staatszaken was verwaarloosbaar. Dit veranderde op het moment dat een concubine de positie van de favoriet van de sultan bemachtigde en hun relatie uitgroeide tot liefde.

De favoriete concubine had een positie die het dichtst bij de functie van de voormalige koningin kwam. In het Ottomaanse rijk was het sinds de vijftiende eeuw niet meer gebruikelijk voor een sultan om te trouwen. Vandaar dat de favoriete concubine in dit onderzoek als 'koningin' behandeld wordt en wordt vergeleken met de Franse koningin.

Ondanks haar status en institutionele inbedding was een machtige positie voor de Franse koningin niet vanzelfsprekend. Ze had haar hofhouding, het moederschap, bepaalde dynastieke taken zoals deelname aan ceremonies en correspondenties met andere dynastieën en eventueel het regentschap. Maar door het gebrek aan affectie en vertrouwen van de koning bleef de macht en invloed van de koningin in de meeste gevallen beperkt. In het Franse rijk betekende het krijgen van kinderen, en dan met name het krijgen van gezonde zonen, dat de koningin aan haar primaire taak had voldaan. Naast haar beperkte institutionele macht was het vooral de eigen ambitie en capaciteiten die bepaalden in welke mate ze de mogelijkheden die haar door het hof geboden werden kon benutten. Hierbij speelde de samenstelling van het hof en de regering, naast de acceptatie van de heerser, een grote rol.

In het Ottomaanse rijk hadden de vrouwen van de sultan tot aan Hürrem weinig invloed en macht binnen het rijk. De positie van de favoriete concubines van de sultan was tegenovergesteld aan die van de buitenlandse koninginnen: de concubines kregen wel de kinderen van de sultan maar konden weinig aanspraken doen op een institutioneel ingebedde positie. Als de sultan op hun uitgekeken raakte, was het einde verhaal. De favoriete concubine had dus wel de informele machtsvormen tot haar beschikking, maar de institutionele macht bleef buiten haar bereik.

Binnen het Ottomaanse rijk was de positie van valide sultan het hoogst haalbare voor een vrouw. Op het moment dat haar zoon de troon besteeg, verstevigde haar positie en groeide haar aanzien. Hetzelfde was het geval in Frankrijk, ook daar kreeg de koningin meer mogelijkheden zodra ze koningin-moeder werd. Voor zowel de Franse koningin-moeder, als de Ottomaanse valide sultan was het nu mogelijk om op een meer directe manier macht uit te oefenen. Aangezien het in beide landen niet was toegestaan dat een vrouw de troon erfde, was het regentschap het hoogst haalbare. Als regentes konden vrouwen in het Franse en het Ottomaanse rijk hun grootste formele macht bereiken. Deze vorm van macht was de meest stabiele vorm voor vrouwen in zowel het Franse als het Ottomaanse rijk.

In het Franse rijk waren de mogelijkheden die het hof de koningin-moeder bood groter dan die van de koningin. Er werden deuren geopend die eerder gesloten waren, zoals de mogelijkheden die het systeem van sociale patronage boden. Daarnaast was een goede relatie met haar zoon opbouwen een stuk gemakkelijker dan een sterke band met haar man. Hierdoor werd het ook mogelijk om door beïnvloeding en vertrouwen van de koning verschillende vormen van macht uit te oefenen.

In het Ottomaanse rijk was de positie van de valide sultan zo diep ingebed in de structuur van het rijk, dat de moeder van de sultan ook op een directe manier macht uit kon oefenen. Door haar status als oudere en non-seksuele vrouw werd het mogelijk om de grenzen van de harem te overschrijden. Voor haar was het mogelijk om contact te hebben met zowel het mannelijke als het vrouwelijke deel van de harem. Door haar intensieve contact met de heerser en haar 'controle' op de regering werd haar politieke macht ook naar de buitenwereld toe vertaald. Daarbij bracht haar geslacht ook een voordeel met zich mee. Dat ze de sultan, de afstammeling van Mohammed, gebarnd had, gaf haar een onaantastbare status. Voor de valide sultan was het mogelijk om als vrouw toch een autonoom onderdeel te zijn van het machtscircuit, dat in het Ottomaanse rijk exclusief een mannenwereld was.

Op het eerste gezicht lijken het Franse en het Ottomaanse rijk een wereld van verschil. Toch blijkt dat de macht van de vrouwen zeer vergelijkbaar is. Niet alleen maken beide rijken in dezelfde periode zowel een opkomst als een afname van machtige vrouwen mee, daarnaast zijn de belangrijkste voorwaarden voor het maximaliseren van macht ook hetzelfde. Voor een vrouw in zowel het Franse als het Ottomaanse rijk is het pas mogelijk macht en invloed optimaal te gebruiken als ze zowel het vertrouwen en de affectie van de heerser heeft, als het respect en acceptatie van de regering en het hof. In Frankrijk had de favoriete maîtresse van de koning hiervoor de beste positie. Door de liefde van de koning gingen alle deuren voor haar open en doordat de hof fracties haar positie erkenden, werd het mogelijk om, na de koning, de machtigste persoon van het rijk te worden. Voor de koningin-moeder behoorde dit ook tot de mogelijkheden, voorwaarde was wel dat ze geïnstalleerd werd als regentes voor haar minderjarige zoon. Zonder deze functie werd haar plek binnen de vertrouwelingen van de koning dikwijls al snel ingenomen door de ministers en de favoriete maîtresse. De Franse koningin was als echtgenote van de koning weliswaar ingebed in de institutionele structuur, maar door het gebrek aan affectie en vertrouwen had zij de minste kans om goed gebruik te maken van de machtsmogelijkheden.

In het Ottomaanse rijk was het vanzelfsprekend dat de valide sultan het vertrouwen van de heerser en het respect van het hof genoot. Voor de favoriete concubine was het ook mogelijk om invloed uit te oefenen maar de institutionele inbedding, zoals de zeggenschap over de harem en de eventuele benoeming tot regentes, ontbrak. Hierdoor bleef de valide sultan het machtigst. Bij een gewone concubine ontbrak het zowel aan de affectie van de heerser als aan het respect van de regering. Wel bood deze positie de mogelijkheid om favoriet te worden en ook om kinderen van de sultan te baren. En indien het kind een jongen was kon de concubine zelfs opklimmen tot valide sultan.

De bovenstaande bevindingen kunnen ook binnen de eerder genoemde wetenschappelijke discussies geplaatst worden. Ten eerste de discussie over de al dan niet positieve of negatieve invloed van Ottomaanse vrouwen in de zestiende en zeventiende eeuw. Wat vooral naar voren is gekomen, is dat de positie van deze vrouwen een geaccepteerd onderdeel was van de dynastie. Met name de rol van de valide sultan was niet meer weg te denken uit het Ottomaanse rijk. Ze ondersteunde de sultan bij zijn persoonlijke en politieke obstakels. Doordat de vrouwen een significant onderdeel waren van de Ottomaanse dynastie en zelfs regering, is het aannemelijk dat deze invloed gewenst en dus positief was.

Ten aanzien van de maîtresse in Frankrijk ging de discussie vooral over het wel of niet aanwezig zijn van hun invloed. De precieze mate van haar macht en invloed is moeilijk te meten. Reden hiervoor is dat deze macht met name doormiddel van de informele mogelijkheden tot uiting kwamen. Desalniettemin hebben we in voorgaande hoofdstukken gezien dat deze vrouwen dikwijls een machtige en belangrijke rol speelden, binnen zowel het persoonlijke als het politieke leven van de koning.

Hoewel de positie van vrouwen aan het zestiende- en zeventiende-eeuwse hof historiografisch enigszins verwaarloosd is, kan wel gesteld worden dat de vrouwen in de besproken posities vaak een aanzienlijke bijdrage geleverd hebben aan het politieke verloop in zowel het Franse als het Ottomaanse rijk. In een dynastie zijn vrouwen altijd een onlosmakelijk onderdeel van de politiek vanwege hun functie als moeder en partner van de heerser. Verrassend genoeg is er een duidelijke parallel te vinden tussen de machtsmogelijkheden van vrouwen in het Oosten en het Westen. In beide rijken zijn de ruimte die de heerser en zijn regering geven voorwaarde voor de optimalisering van macht. In beide rijken bieden vooral de informele structuren veel mogelijkheden om invloed en macht uit te oefenen. De enige positie waarin de formele structuren de vrouw meer mogelijkheden bieden, is die van koningin-moeder en valide sultan. In alle overige gevallen zijn het vooral de informele structuren die bepalend zijn voor de mate van invloed en macht van de vrouw. Voorgaande geeft inzicht over hoe macht in een monarchie functioneert en tot uiting komt. Tot slot kan geconcludeerd worden dat, hoewel het monarchale Franse en Ottomaanse hof van de zestiende en zeventiende eeuw gedomineerd werd door mannen, maar de rol van vrouwen onmiskenbaar was.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Busbecq, O. G. de, *The Turkish letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, imperial ambassador at Constantinople, 1554-1562* (Oxford, 1927)

Madame de Maintenon, *Letters of Madame de Maintenon. Translated from French*. Halsband ed. (Londen, 1772)

Montagu, M. W., *The complete letters of Lady Mary Wortley Montagu* (Oxford, 1965)

Roe, T., *The negotiations of Sir Thomas Roe in his embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628* (Ann Arbor, 2002)

Rycaut, P., *The present state of the Ottoman Empire*. herdruk van de Londen 1668 ed. (New York, 1971)

State papers online: the government of Britain, 1509-1714:

Sir Francis Bryan to King Henry VIII, 23 March 1531, vii, 288

[http://go.galegroup.com/mss/retrieve.do?sgHitCountType=None&sort=DA-ASC-SORT&inPS=true&prodId=SPOL&userGroupName=leiden&tabID=T001&searchId=R1&resultListType=RESULT_LIST&contentSegment=&searchType=BasicSearchForm&currentPosition=1&contentSet=GALE|MC4301300184&&docId=GALE|MC4301300184&docType=GALE&viewtype=Calendar] Consulted: 15-05-2012

John Chamberlain to Dud. Carleton, 5 March 1600, vol.. CCLXXIV. 71, 408

[http://go.galegroup.com.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/mss/retrieve.do?sgHitCountType=None&sort=DA-ASC&inPS=true&prodId=SPOL&userGroupName=leiden&tabID=T001&searchId=R1&resultListType=RESULT_LIST&contentSegment=&searchType=AdvancedSearchForm&currentPosition=1&contentSet=GALE|MC4304500890&&docId=GALE|MC4304500890&docType=GALE&viewtype=Calendar] Consulted: 15-05-2012

Lord William Howard to King Henry VIII, 24 Sept 1541, viii, 606

[<http://go.galegroup.com/mss/browse.do?inPS=true&userGroupName=leiden&prodId=SPOL&browseOption=c alendars&mCode=2JYM&sqNum=0613#2JYM>] Consulted: 15-05-2012

Don Diego Hurtado de Mendoza to Emperor Charles V, 29 Sept 1541, 593

[<http://go.galegroup.com/mss/browse.do?inPS=true&userGroupName=leiden&prodId=SPOL&browseOption=c alendars&mCode=2JYM&sqNum=0626#2JYM>] Consulted: 15-05-2012

Dr. Wotton to English Council, July 13 1556, 520

[<http://go.galegroup.com/mss/browse.do?inPS=true&userGroupName=leiden&prodId=SPOL&browseOption=c alendars&mCode=2UEA&sqNum=0252#2UEA>] Consulted: 15-05-2012

Tavernier, J. B., *Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand Seigneur* (Parijs, 1675)

Secundaire bronnen

Adamson, J., *The Princely Courts of Europe, Ritual, Politics and Culture under the Ancient Regime, 1500-1750* (Londen, 1999)

Anderson, B. S., Zinseer, J. P., *A History of their Own, women in Europe from Prehistory to the Present* (Londen, 1989)

Asch, R., 'Court and Courtiers' in: *Europe, 1450 to 1789: Encyclopedia of the Early Modern World*. J. Dewald, (ed.) (New York, 2004) 72-75

Bérenger, J., "Pour une enquête européenne: le probleme du ministeriat au XVIIe siecle" *Annales XXIX* (1974), 166-192

Börekçi, G., *Factions and favourites at the court of sultan Ahmed I (1603-17) and his immediate predecessors* (Ohio, 2010)

Bridenthal, R. ed., *Becoming visible: women in European history* (Boston, 1977)

Briggs, R., *Early modern France, 1560-1715* (Oxford, 1977)

- Calvi, G., *Women Rulers in Europe: Agency, Practice and the Representation of Political Power (XII-XVIII)* (Badia Fiesolana, 2008)
- Campbell Orr, C., *Queenship in Europe 1660-1815: the role of the consort* (Cambridge, 2004)
- Chaussinand-Nogaret, G., *La vie quotidienne des femmes du Roi : d'Agnès Sorel à Marie-Antoinette* (Parijs, 1990)
- Clot, A., *Suleiman the Magnificent : the man, his life, his epoch* (Londen, 1992)
- Cloulas, I., *Diane de Poitiers* (Parijs, 1997)
- Crawford, K. *Performances, gender and regency in early modern France* (Cambridge, 2004)
- Dewald, J., *The European Nobility, 1400-1800* (Cambridge, 1996)
- Dickens, A. G., *The Courts of Europe: Politics, Patronage and Royalty 1400-1800* (Londen, 1977)
- Duindam, J., *Vienna and Versailles : the courts of Europe's dynastic rivals, 1550-1780* (Cambridge, 2003)
- Elliott, J. H., Brockliss, L.W.B., (ed.), *The World of the Favourite* (Londen, 1999)
- Gerber, H., 'Social and Economic position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700', *International Journal of Middle East Studies*. 12, 3 (1980) 231-44
- Goodwin, G., *The private world of Ottoman women* (Londen, 1997)
- Harris, B. J., 'Women and Politics in Early Tudor England', *The Historical Journal*. 33, 2 (1990) 259-281

Hathaway, J., *Beshir Agha : chief eunuch of the Ottoman Imperial harem* (Oxford, 2005)

İnalçık, H., *The Ottoman Empire : the classical age, 1300-1600* vertaald door N.

Itzkowitz, C. Imber (Londen, 1973)

Isom-Verhaaren, C., 'Süleyman and Mihrimah: The Favorite's Daughter', *Journal of Persianate studies*. 4, 1 (2011) 64-85

Keller, K., *Hofdamen Amsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 1. Jahrhunderts* (Keulen, 2005)

Kettering, S., 'The Patronage Power of Early Modern French Noblewomen', *The Historical Journal*. 32, 4 (1989) 817-841

Knecht, R. J., *Catherine de' Medici* (Londen, 1998)

Knecht, R. J., *Francis I* (Cambridge, 1982)

Knecht, R. J., *French Renaissance monarchy: Francis I and Henry II* (Londen, 1996)

Kolk, C., zum, 'The Household of the Queen of France in the Sixteenth century', *The Court Historian*. 14, 1 (2009) 3-22

Kunt, M., 'Turks in the Ottoman Imperial Palace' in: *Royal courts in dynastic states and empires : a global perspective*. J. Duindam, T. Artan, M. Kunt (ed.) (Leiden, 2011) 289-312

Lamb, H., *Suleiman the Magnificent : sultan of the East* (Garden City, 1951)

Peirce, L. P., *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (Oxford, 1993)

Potter, D., 'Politics and faction at the court of Francis I: The duchesse d'Etampes, Montmorency and the dauphin Herni', *French History*. 21, 2 (2007) 127-146

Reinhard, W., 'Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Century' in: *Princes, Patronage and Nobility, the court at the beginning of the modern age c. 1450-1650*. R. Asch (ed.), (London, 1991) 329-356

Sánchez, M. S., *The empress, the queen, and the nun : women and power at the court of Philip III of Spain* (Baltimore, 1998)

Schacht, J., *An introduction to Islamic law* (Oxford, 1982)

Spawforth, A., (ed.), *The Court and Court Society in Ancient Monarchies* (Cambridge, 2007)

Starkey, D. R. 'The age of the household: politics, society and the arts c. 1350-c. 1550', *The context of English literature: the later middle ages*. S. Medcalf (ed.) (London, 1981)

Walthall, A. (ed.), *Servants of the Dynasty, palace women in world history* (Los Angeles, 2008)

Wolf, J. B., *Louis XIV* (New York, 1968)

Yermolenka, G., 'Roxolana: "The Greatest Emperesse of the East"', *The Muslim World*. 95 (2005) 231-248